

“ברחה פנסיונית”: הסמים להימנעות ממידע פנסיוני באוכלוסייה הישראלית לגוניה

גיא הוכמן¹, רמי יוסף², שנהב מלול³ ותהילה קלעגי⁴

עמדות של קבוצות שונות באוכלוסייה כלפי מגוון סוגיות עשויות להיות חשובות הן לקובעי המדיניות המעצבים את המדיניות, הן לחוקרים המנסים להבין אותן וכיצד ניתן להשפיע עליהן. החיסכון הפנסיוני הוא מקור ההכנסה העיקרי של הפרט בגיל פרישה, ולמרות זאת המודעות והידע שלו עליו דלים ביותר. אנשים רבים נמנעים מצריכת המידע הדרוש לתכנון הפרישה העתידית שלהם ממקום העבודה. התנהגות זו מדאיגה, מכיוון שמערכות הפנסיה מעבירות את הסיכונים והאחריות ליחידים. ההימנעות ממידע היא תופעה חבויה, כלומר לא התנהגות אלא חוסר בהתנהגות. בהתאם לכך, המחקר הנוכחי הוא מחקר השוואתי, ומטרתו לאפיין את ההימנעות ממידע פנסיוני, לבחון את המניעים לה, ואת השפעתם על החיסכון הפנסיוני. בחינה זאת נעשית מתוך השוואה בין שתי אוכלוסיות מיעוט – החרדית והערבית – לבין האוכלוסייה הכללית בישראל. המחקר נקט מתודולוגיה איכותנית, כדי לאפיין את ההימנעות ממידע פנסיוני ואת הסיבות לה באמצעות קולם של המשתתפים. מממצאי המחקר עולה כי כל אוכלוסיות המחקר נמנעות ממידע פנסיוני, אך הסיבות להימנעות היו שונות בקרב כל אחת מהן. נמצא כי האוכלוסייה הכללית נמנעת בכונה תחילה מהמידע הפנסיוני בשל חששות מניהול לא תקין של פנסיה ומקבלת החלטות שגויות. לעומת זאת, בקרב חרדים וערבים ההימנעות ממידע נבעה מחוסר נגישות של המידע ומחוסר ידע על מקורות חיפוש רלוונטיים.

---

1 בית הספר ברוך איבצ'ר לפסיכולוגיה, אוניברסיטת רייכמן
2 הפקולטה לניהול, המחלקה למנהל עסקים, אוניברסיטת בן-גוריון
3 הפקולטה למנהל עסקים, הקריה האקדמית אונו
4 הפקולטה לניהול, המחלקה לניהול ומדיניות ציבורית, אוניברסיטת בן-גוריון
ביטחון סוציאלי 123, אוקטובר 2024 : 113-77
נשלח לפרסום ב-10.7.23, התקבל ב-29.10.23

מילות מפתח: הימנעות ממידע פנסיוני, חיסכון פנסיוני, אוריינות פנסיונית, האוכלוסייה החרדית, האוכלוסייה הערבית

מבוא

מטרתם של קובעי המדיניות בחיסכון הפנסיוני היא להבטיח את ביטחונם הכלכלי ורווחתם של האזרחים במהלך שנות הפנסיה שלהם (Benish et al., 2017; Mavlutova et al., 2016). על אף מאמציהם הרבים של קובעי מדינות להבטיח סביבה נוחה יותר לחיסכון פנסיוני באמצעות חינוך פיננסי (Lusardi, 2012; Messy, 2012; Lewis & Messy, 2012; Ghafoori & Kabátek, 2021; Lusardi & Mitchell, 2007; Lusardi, 2008) ובאמצעות תמריצים ומסגרות רגולטוריות (Gavius et al., 2022), החוסכים עדיין ממעטים לקבל החלטות פנסיוניות ולבצע פעולות אקטיביות כדי להגדיל את החיסכון הפנסיוני שלהם (Blundell et al., 2002; Chan & Stevens, 2004; Engels et al., 2017).

החל משנת 2008 מחויבים המעסיקים במדינת ישראל לבטח את עובדיהם בביטוח פנסיוני⁵. חובת החיסכון המוטלת על המעסיק אינה תלויה ברצון העובד, כך שהחיסכון יתקיים גם במקרה של הימנעות ממידע. עם זאת, לא ניתן להתעלם מהעובדה שניהול לא מיטבי של חיסכון עלול לפגוע בפנסיה פגיעה ניכרת. כמו כן, במדינות רבות בעולם, ובהן ארצות הברית, קנדה ואוסטרליה, עדיין נהוג להעביר את האחריות לחיסכון הפנסיוני אל הפרט (OECD, 2016). לסוגיית ההימנעות ממידע פנסיוני יש אפוא חשיבות רבה, שכן היא ממחישה את הפער בין ההתנהגות של העובד כאשר האחריות מוטלת על כתפיו של אדם אחר, לבין התנהגותו כאשר הוא נושא בנטל האחריות לבדו.

במחקרים שבדקו התנהגויות שנוגעות לחיסכון פנסיוני ולגורמיהן נמצא כי באופן כללי אנשים נמנעים מפעולה שמטרתה לשפר את מצבם בנושא זה. התופעה נצפתה הן בקרב בעלי אוריינות פיננסית נמוכה הן בקרב בעלי אוריינות גבוהה (Balasuriya & Yang, 2019; Fornero & Lo Prete, 2023; Oggero et al., 2023). אנשים הנמנעים ממידע פנסיוני אינם יודעים אם הם חוסכים לפנסיה במידה מספקת, עובדה שמשפיעה לרעה על רווחתם הכלכלית בטווח הארוך (Rubinstein-Levi & Kedar-Levy, 2019).

המחקר הנוכחי הוא מחקר השוואתי, והוא משווה בין שתי אוכלוסיות מיעוט – חרדים וערבים – לבין הציבור הכללי. שאלת המחקר העיקרית היא זו: מהם ההבדלים בין הסיבות להימנעות ממידע בקרב אוכלוסיות מיעוט שמרניות לבין הסיבות לכך בקרב אוכלוסיית הרוב?

5 צו הרחבה נוסח משולב לפנסיה חובה לפי חוק הסכמים קיבוציים, התשיז-1957.

לאור זאת, השאלות שהמחקר מנסה לענות עליהן בקרב אוכלוסיות המחקר הן אלה:

1. האם קיימת תופעה של הימנעות מכוונת ממידע פנסיוני?
2. מהם הגורמים להימנעות ממידע פנסיוני?
3. כיצד משפיעה הימנעות ממידע פנסיוני על החיסכון הפנסיוני?

להעמדת שתי אוכלוסיות אלו במוקד המחקר חשיבות רבה, מכיוון שלאור תחזיות הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, החרדים והערבים צפויים להוות רוב במדינת ישראל בעשורים הקרובים. אוכלוסיות מיעוט אלו הן בעלות מאפיינים ייחודיים, הנובעים מהשמרנות ומהבידול שלהן מכלל האוכלוסייה ומקשים עליהן את חיפוש המידע. בקרב החרדים יש רצון מובנה לבדלנות, והתנגדות ערכית ועקרונית לביסוסה של הטכנולוגיה בקהילה (מלאך ואחי, 2022), ואילו בקרב הערבים יש בעיקר כשל בתשתיות באזור מגוריהם (חדאד חאגי-יחיא ואחי, 2022). בשל המאפיינים הייחודיים של אוכלוסיות אלו, הנחת המחקר היא כי ההימנעות ממידע מכל אפיק של מידע פנסיוני בקרב חרדים וערבים גבוהה יותר מאשר בכלל האוכלוסייה, וכי הגורמים להימנעות ממידע יהיו שונים בין האוכלוסיות.

נוכח הצורך הגובר והולך בעיצוב כלי מדיניות ארוכי טווח בתכנון מערך הסדרי הפנסיה העתידיים במדינת ישראל לכלל הציבור, על קהילותיו המגוונות, ראוי לבחון את הסיבות להימנעות ממידע פנסיוני בקרב אוכלוסיות אלו. תרומת המחקר באה לידי ביטוי בשני היבטים: ההיבט האחד הוא תאורטי – הרחבת המידע בספרות המחקר באמצעות טיפולוגיה של החסמים הגורמים להימנעות ממידע פנסיוני בקרב אוכלוסיות מיעוט. אפיון החסמים הללו עשוי לסייע בחקר סוגיות התנהגות נוספות שהן קריטיות עבור קובעי המדיניות. ההיבט האחר הוא יישומי, ויסייע בהנגשת המידע באופן מותאם תרבות לאוכלוסיות המחקר המדוברות ולקבוצות מיעוט נוספות.

ייחודיותו של המחקר נעוצה בצורך במחקר השוואתי שטרם נעשה בקרב מושאות המחקר הנוכחי, בפרט נוכח התחזית כי הן תהיינה אוכלוסיות הרוב במדינת ישראל (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2022). הדברים אמורים לא רק בסוגיה הספציפית, שכן ניתן להשליך ממנה על נושאים נוספים הנוגעים למדיניות חברתית וכלכלית.

סקירת ספרות

הימנעות ממידע

הימנעות ממידע היא כל התנהגות שמטרתה להימנע ממידע או לדחות את השגתו, בטענה שהמידע הזה הוא בלתי רצוי (Miller, 1987). במצבים רבים, אף שהמידע המהימן והשימושי נגיש, אנשים המחפשים מידע מוכנים אפילו לשלם עבור מידע שאין הוכחה כי יש בו תועלת

(Eliasz & Schotter, 2010; Loewenstein, 1994; Powdthavee & Riyanto, 2015). סקירה זו מתמקדת בתופעה ההפוכה: אנשים הנמנעים ממידע גם כשהוא ניתן בחינם ויכול לשפר את החלטות שהם מקבלים (Howell & Shepperd, 2016; Narayan et al., 2011; Sweeny & Miller, 2012). עם זאת, נמצא כי במקרה שהמשימה העומדת בפניהם כרוכה בהפסדים, פרטים ישקיעו מאמץ ורגישות רבים יותר מאשר במקרה שהמשימה העומדת בפניהם כרוכה ברווחים (Arditi & Zahavi, 2015).

הימנעות ממידע עשויה להתרחש כאשר אנשים מרגישים כי אין בידיהם די ידע כדי להבין את המידע ולקבל החלטה, או לחלופין, כאשר המידע עלול לעורר בהם תחושת דחק, או כאשר מקורות המידע אינם מספקים. התנהגות זו נוצרת מהחשש לשגות בהחלטות כבדות משקל (Golman et al., 2017). ההימנעות ממידע מוסברת גם בחשש להפר נורמות חברתיות, בחשש מכובד משקלה של האחריות הפיננסית, או בחשש לא לעמוד בציפיותיהם של אחרים (Wilson, 1981, 1999). מודל נוסף של הימנעות ממידע נשען על מודלים של התנהגות כלכלית. מודל זה מכונה **הימנעות אקטיבית ממידע**, והוא כולל תופעות דוגמת הימנעות פיזית מגישה אל המידע, אי-מתן תשומת לב, פרשנות מוטעה של מידע ושכחה (Golman et al., 2017). זאת ועוד, אנשים נמנעים ממידע כאשר הם חשים שללמידת המידע לא תהיה כל השפעה, שאין ביכולתם להתמודד עם ההשפעות שיהיו ללמידת המידע, וכאשר הם מתקשים בפירוש המידע (Meerza et al., 2021; Sweeny et al., 2010).

תאוריות רבות מתחומי הכלכלה, הפסיכולוגיה מדעי המדינה והסוציולוגיה הציעו הסברים לתופעת ההימנעות ממידע. הימנעות ממידע היא תופעה פסיכולוגית שהוגדרה **אפקט יען** (Galai & Sade, 2003), ומתארת הימנעות של אנשים ממידע שלילי או מלחץ באמצעות העמדת פנים שהוא אינו קיים, או באמצעות טמינת ראשם בחול, כמו יען. בין היתר נטען כי הסיבות העיקריות לה נעוצות בכך שהמידע עשוי לדרוש שינוי באמונותיהם של אנשים, פעולה לא רצויה, או שהמידע עצמו או ההחלטה ללמוד אותו עלולים לעורר רגשות שליליים וחרטה (Golman et al., 2022; Liang & Xue, 2009; Narayan et al., 2011; Sweeny et al., 2010). ההסבר הנפוץ ביותר לכך שאנשים לא תמיד מחפשים ידע הוא בורות. עם זאת, מצב שבו פרטים בוחרים במודע לא לחפש או להשתמש בידע (או במידע) מכונה **בורות מכוונת** (Hertwig & Engel, 2016), והגורם העיקרי לה הוא הטיות אישיות, אמונות או רצון להימנע מאמיתות לא נוחות (Engel & Hertwig, 2020; Taylor, 2020).

גם עומס מידע עשוי להוביל להימנעות ממידע. **עומס מידע** הוא מצב שבו אדם נחשף למידע רב עד כדי כך שהוא מתקשה לעבד ולהבין אותו. עומס מידע יכול להתרחש כאשר נפח המידע עצום, מידע מוצג במהירות, או שהמידע מורכב (Himma, 2007; Melinat et al., 2014; Sutcliffe et al., 2000). התנהגות של אי-חיפוש מידע עקב עומס מידע מתרחשת בשלבים שונים של החיפוש. הימנעות מוחלטת מחיפוש מידע מתקיימת בשלב הראשון, כלומר הימנעות מהחיפוש עצמו. במהלך החיפוש התופעה מתבטאת בשימוש בטקטיקות של סינון וצמצום, ואילו עם סיומו, הדרך להתמודד עם עומס מידע מתבטאת בנטייה להסתפק

בתוצאה טובה דייה (Manheim, 2014). גם בספרות המחקר של מדעי המידע התופעה נזכרת בהקשרים שליליים ולא רצויים, בעיקר בכל הנוגע לסביבת המידע המודרנית, המתאפיינת בשינויים מהירים, בכמויות גדולות של מידע ובריבוי ערוצי מידע. אלה גורמים לתחושה של עומס מידע, ואז היעילות שבמידע נפגעת – אף שהמידע עצמו הוא רלוונטי, שימושי ונגיש. בהקשרים אלו, הימנעות ממידע נזכרת כטקטיקה שנועדה להפחית את תחושת העומס (Bawden & Robinson, 2009). חוקרים אחרים מצאו כי עומס המידע הקיים בשוק מעכב את תגובת השוק לחדשות רלוונטיות, וגורם לתת-תגובות שלו (Hirshleifer et al., 2009).

אף שהימנעות ממידע היא התנהגות מידע בסיסית ונפוצה, קשה לחקור אותה. זאת משום שכאשר אדם נמנע ממידע ולא מחפש אותו אין תופעה נצפית, וכל שנתר לחקור הוא את שלילת הפעולה ואי-ביצועה (Sairanen & Savolainen, 2010). התחום של התנהגות חיפוש מידע מתמקד אפוא בעיקר בהיבטים של החיפוש הניתנים לצפייה – המנגנונים שהמחפש משתמש בהם, התהליכים שהוא עובר, הערוצים העומדים לרשותו, והמקורות והקשיים שהוא מתמודד עימם. לעומת זאת, רעיון ההימנעות כמעט שאינו נדון (Case et al., 2005).

הימנעות ממידע על היסכון פנסיוני

ההחלטה על היסכון הפנסיוני היא מההחלטות החשובות ביותר של הפרט. למרות זאת, רוב הפרטים אפילו אינם מחפשים מידע שיסייע בידם לקבל החלטות שקולות, ומגלים אדישות כלפי תכנון פיננסי אפקטיבי לפרישה (Lusardi & Herrador-Alcaide et al., 2021; Mitchell, 2005; Merton, 2014). המודעות של הצרכן לחיסכון הפנסיוני והידע שלו עליו דלים ביותר; אנשים רבים נמנעים ממידע פנסיוני, אינם קוראים את המידע שמוסרות קרנות הפנסיה, או אינם מתייעצים עם יועץ פיננסי (Chan & Stevens, 2008; Dushi & Honig, 2015; Lusardi & Mitchell, 2009, 2014). התנהגות זו מדאיגה, מכיוון שמערכות הפנסיה מעבירות את הסיכונים והאחריות ליחידים. אנשים הנמנעים ממידע פנסיוני אינם מצליחים לדעת אם הם חוסכים די לפנסיה, עובדה שמשפיעה לרעה על רווחתם הכלכלית בטווח הארוך (Rubinstein-Levi & Kedar-Levy, 2019). כשהאחריות לחיסכון היא של הפרטים, יש סבירות גבוהה שהמדינה תיאלץ לספק להם מקורות חלופיים להכנסה הולמת (Byrne et al., 2007).

במודל חשוב שבחן את הקשר בין ההחלטה לחפש מידע בנושא פנסיה לבין ההחלטה להימנע ממנו נמצא כי החוסך יימנע מחיפוש מידע פנסיוני כאשר הוא סבור שלא חסך דיו, ושהגמלה הצפויה לו תהיה נמוכה יותר מהשכר שהוא מקבל כיום (Eberhardt et al., 2019).

לחיסכון הפנסיוני יש השפעות ניכרות על רווחת משק הבית, ולעיתים קרובות פרטים מתקשים לקבל החלטה על חיסכון עקב מורכבותן של הסביבות הכלכליות (Krusell & Smith, 2003). היעדר מידע בגין החיסכון הפנסיוני מוגדר כבעיה מורכבת משום שלמרבית העובדים יש הכשרה דלה בתחום זה, והיא אינה מאפשרת להם לקבל החלטות רלוונטיות.

התוצאה היא שהחוסכים פאסיביים לרוב, ממעטים לעשות שינויים או להצטרף לתוכניות חיסכון אטרקטיביות, וזקוקים לכל עזרה אפשרית (Benartzi & Thaler, 2007).

במחקר שביקש לאפיין את קבלת ההחלטות של קובעי מדיניות בתחום הפנסיה בנוגע לחסכוניותיהם נמצא כי אפילו כלכלנים בכירים אינם מסתמכים בהחלטות הפנסיה האישיות שלהם על מודלים רציונליים, אלא פועלים לאור המדיניות שהם מקדמים (Dahan et al., 2009). ההחלטות בדבר החיסכון מושפעת מעצות של מכרים או בני זוג (Madrian & Shea, 2001) ומהמשקל שמקבל החלטה מייחס להחלטות שקיבלו אחרים בנושא – ממד המכונה בספרות **אפקט העדר** (Alevy et al., 2007). אפקט זה ניכר כאשר אנשים בוחרים לנהוג כמו אחרים, גם כאשר יש להם דעות שונות, המבוססות על אינפורמציה שונה. התנהגות כזו נצפתה בישראל בקרב משקיעים אשר נטו להשקיע בהמוניהם בקופות גמל שהיו פופולריות (Steinberg & Porath, 2013).

למרות חשיבותו של הנושא, מחקרים מראים כי אנשים מפגינים רמות נמוכות של מוטיבציה למעורבות בבחירת תוכנית הפנסיה שלהם (Hedesström et al., 2007). עובדה זו מקבלת תוקף בשלל התנהגויות של הימנעות, כגון העדפת ברירת המחדל של תוכנית הפנסיה (Duque et al., 2021; Ivanov, 2021).

מחקרים קיימים דנים בסוגיית החיסכון הפנסיוני ומספקים תובנות בדבר שיפור החיסכון לפנסיה (Beshears et al., 2015; Hershfield et al., 2011), תכנון גיל הפרישה (Gustman et al., 2012), או אוריינות פיננסית (Lusardi & Mitchell, 2014). למיטב ידיעתנו, המחקר על הצעד הראשון ברכישת המידע הדרוש לתכנון פנסיוני נותר ללא מענה. רכישת המידע ממוקמת בתחילת תהליך קבלת ההחלטות. ההחלטות העוקבות, דוגמת הגדלת החיסכון לפנסיה, שינוי הקצאת הנכסים או מועד הפרישה, הסיכוי שיהיו נכונות הוא נמוך אם לא יתבססו על מידע רלוונטי. לפיכך, חיפוש מידע הוא צעד ראשון ומכריע מאוד שאנשים צריכים לנקוט לפני שהם מקבלים החלטות אחרות שישפיעו על טובתם הכלכלית (Rubinstein-Levi & Kedar-Levy, 2019).

מכאן עולה כי החיסכון כשלעצמו הוא בעיה מורכבת בקרב העובדים, שכן גם אם מתוקף חוק אין להם ברירה אלא להפריש כספים לקרן הפנסיה, מוטב להם לקבל החלטה רציונלית בדבר הרכב התוכנית הטובה ביותר עבורם, וכך להגיע לחיסכון פנסיוני מיטבי ומספק בעת פרישתם.

אוריינות פיננסית

אוריינות פיננסית היא היכולת של האדם להבין ולהשתמש בדיבורם במושגים פיננסיים (Servon & Kaestner, 2008), והיא מהווה מדד למידת ההבנה של מושגי מפתח פיננסיים וליכולת של הפרט לנהל את הכספים האישיים שלו (Huston, 2010; Remund, 2010). הוועדה האמריקאית לאוריינות פיננסית ולחינוך הגדירה אוריינות פיננסית כיכולת

להשתמש בידע ובכישורים כדי לנהל משאבים פיננסיים ביעילות וברוחה פיננסית (U.S. Financial Literacy and Education Commission, 2007). אוריינות מידע פיננסי היא אפוא שילוב של גורמים אחדים – מודעות, ידע, מיומנות, גישה וההתנהגות של צרכנים פיננסיים – המשפיעים על יכולתם לקבל החלטות פיננסיות שקולות המקדמות את רווחתם הכלכלית (INFE OECD, 2011).

מקרה פרטי של אוריינות פיננסית הוא אוריינות פיננסית לפרישה, המתארת את סך ההתנהגויות הקשורות לקבלת החלטות פיננסיות בהקשר של חיסכון לפרישה (מאיר ואח', 2017). נמצא כי לידע נכון על מבנה הפנסיה ועל שיעור החיסכון יש השפעה חיובית על מאמצי העובדים לתכנן את פרישתם (Adeabah, 2020). ככל שהידע הפיננסי על מערכת הפנסיה גדול יותר, כך הסיכוי שהפרט יחסוך לחיסכון פנסיוני נוסף באופן עצמאי, ולא במסגרת תוכניות החיסכון הפנסיוני הרצויות שמציעה המדינה, הוא גבוה יותר (Landerretche & Martínez, 2013). יתרה מכך, נמצא שאוריינות פיננסית גבוהה משפיעה על תכנון הפרישה, דהיינו, הסבירות שמשקי בית שיש בהם ידע פיננסי רב יותר יתכננו את הפרישה היא גבוהה יותר (Lusardi & Mitchell, 2009; Van Rooij et al., 2011).

בן ארצי וטלר (Benartzi & Thaler, 2007) מצאו כי היעדר מוטיבציה ורצון לחיסכון פנסיוני נובע מחוסר הוודאות של אנשים בדבר גובה הפנסיה וכן מפרק הזמן הארוך שבין החיסכון לבין התמורה, שכן החיסכון מתקיים בהווה, אך הפנסיה תתקבל לאחר פרישה. חוקרים אחרים מצאו כי חוסר הידע הפיננסי של פרטים מקשה עליהם ליזום חיסכון פנסיוני, ואף גורם להם להימנע מלעסוק בנושא.

אוריינות פיננסית לפרישה נחקרה גם בעולם. באוסטרליה, למשל, רק שליש מהעובדים ידעו להעריך נכונה את שיעור ההפרשה שהמעסיק נדרש להפריש עבור תוכנית הפנסיה שלהם (Worthington, 2008). עובדים בבריטניה ובברבדוס דיווחו כי חסר להם ידע בסיסי לניהול תוכנית הפנסיה שלהם, וכי הם מתקשים להבין כמה עליהם להשקיע כדי לשמור על גובה ההכנסה שנהנו ממנה בעת שעבדו גם אחרי שיפרשו. בברבדוס, חמישית מהעובדים לא ידעו כלל מהי תוכנית הפנסיה שלהם (Millar & Devonish, 2009). באירלנד, בעלי תוכניות פנסיוניות לא ידעו אם יקבלו את הפנסיה בצורה הונית או כקצבה (Barrett et al., 2013), ובסרילנקה המודעות לחיסכון פנסיוני לעת זיקנה היא מעטה, מה שגורם לכך שעובדים מוכנים להפריש רק סכומים מינימליים לתוכנית הפנסיה ואינם מגלים בה עניין (Withanage et al., 2005).

במחקר שנערך בישראל בקרב כלכלנים העובדים ברשות שוק ההון, הביטוח והחיסכון במשרד האוצר, שהוא הגוף האחראי למדיניות הפנסיה הממשלתית, נמצא כי חלק מהכלכלנים לא חיפשו מידע על החיסכון הפנסיוני שלהם וגם לא על חלופות אפשריות (Kogut & Dahan, 2012).

יש מחקרים שמצאו קשר ישיר בין חינוך פיננסי לבין תוצאות פיננסיות, והראו כי פרטים שנחשפו לחינוך פיננסי, במדינות מפותחות ומתפתחות כאחד, הם בעלי סיכוי גבוה יותר מאחרים לחסוך ולתכנן לקראת פרישה (Lusardi & Alessie, 2009). לאור זאת, בשנת 2008 הקים ה-OECD את הרשת הבין-לאומית לחינוך פיננסי (International Network on Financial Education, INFE), כדי ללמוד מהניסיון של כלכלות מפותחות ולדון בהתפתחויות בנושא.

קבוצות מיעוט בישראל: שיעורן של האוכלוסייה החרדית והערבית בישראל

מושאות המחקר ההשוואתי הנוכח הן האוכלוסייה החרדית, האוכלוסייה הערבית והציבור הכללי בישראל. לפי תחזיות הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, החרדים והערבים צפויים להיות רוב במדינת ישראל בעשורים הקרובים. נתון דמוגרפי זה עשוי להשפיע על תחומי חיים רבים. כבר כיום, שתי האוכלוסיות יחד מונות יותר מ-3 מיליון, לעומת 6.1 יהודים ואחרים (ללא חרדים). לפי התחזית, בשנת 2065 תמנה אוכלוסיית ישראל כ-20 מיליון איש, מהם 9.6 מיליון יהודים ואחרים (ללא חרדים), ו-10.2 חרדים וערבים (6.4 מיליון חרדים ו-3.8 מיליון ערבים) (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2022). נוסף על כך, שיעור ההשתלבות בתעסוקה נמוך בקרב אוכלוסיות אלו. אצל חרדים הוא עומד על כ-53% בקרב הגברים ועל כ-80% בקרב הנשים (כהנר ומלאך, 2023), ואצל ערבים הוא עומד על כ-69.3% בקרב הגברים ו-38.8% בקרב הנשים (חדאד חאגי-יחיא ואחי, 2022).

נתונים אלה מדאיגים ביותר נוכח השיעור הגבוה של אלה שאינם עובדים. שיעור תעסוקה הוא גורם מכריע בגודל הפנסיה, שכן חובת החיסכון הפנסיוני חלה רק על ציבור העובדים. באוכלוסיות שהן מושאות המחקר פרטים רבים אינם מועסקים, ולא חלה עליהם חובת החיסכון הפנסיוני. בהיעדרו, רובם המכריע צפויים לסבול מעוני בגיל הפרישה, ועלולים להיות בעתיד נטל תקציבי עצום על מערכות הרווחה במדינה. אלה ייאלצו לסייע לגמלאים באמצעות קצבאות אוניברסליות (Aiello et al., 2021; Biggs, 2019). חשש זה עשוי להביא להעלאה ניכרת של המיסים המוטלים על כלל האוכלוסייה, כדי לשמור על הרמה הקיימת של שירותי רווחה (Gavious et al., 2022), וזאת לאור הגידול המהיר באוכלוסיות אלו, כ-4% לשנה (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2022).

חסמים של קבוצות שמרניות

מספרות המחקר עולה כי קבוצות מיעוט שמרניות מתאפיינות בחסמים ייחודיים: מוטיבציה ירודה לצד חוסר ידע, היעדר השכלה, ובאופן יחסי השתלבות נמוכה בתעסוקה (Katzir & Perry-Hazan, 2019). בקרב הערבים החסם העיקרי שבגיננו נוצרים פערים חברתיים בא

לידי ביטוי בדפוסים שמרניים, השכלה נמוכה ביחס לשאר האוכלוסייה, שיעורי תעסוקה נמוכים – בדגש על הנשים, והיעדר תשתיות תקשורת במקום המגורים (חדאד ואח', 2022). בקרב האוכלוסייה השמרנית החרדית אחד החסמים המרכזיים מקורו בהתנגדות ערכית ועקרונית לביסוסה של הטכנולוגיה בקהילה (מלאך ואח', 2022; Golan & Fehl, 2020; Hartman & Zicherman, 2019). הקהילה החרדית מתאפיינת בבדלנות מובנית וברצון להישמר מפני מידע וטכנולוגיה בשל החשש מ"פגיעהם". בשנים האחרונות חל בה שינוי, הן בהשתלבות בתעסוקה ובהשכלה הן בצריכת תקשורת ומידע, אך שיעורים אלה עדיין נמוכים בהשוואה לאוכלוסייה הכללית (Kalagy et al., 2022). לבדלנות, בעיקר זו הנמנעת מצריכת מידע מחוץ למובלעת החרדית, יש השלכות על היבטי חיים שונים, ובהם היעדר ידע בנושא המחקר הנוכחי.

הימנעות ממידע פנסיוני בקרב אוכלוסיות שמרניות: היבטים תאורטיים

לחיסכון הפנסיוני בקרב החרדים והערבים יהיו השפעות נרחבות הן על חוסן הכלכלי והחברתי של אוכלוסיות אלה בעשורים הקרובים, הן על התקציבים הממשלתיים אשר יידרשו כדי לספק להן רשת ביטחון כלכלית וסוציאלית.

סקירת הספרות בתחום מצביעה על החשיבות הרבה שבבחינת הגורמים להימנעות ממידע פנסיוני בכלל, ובקרב אוכלוסיות מיעוט בפרט. אם פרטים מקבוצות אלו יימנעו ממידע פנסיוני, ולכן לא יחסכו לפנסיה, הנטל על המדינה עשוי להתרחב. בחינת ההימנעות ממידע מקבלת משנה תוקף בקרב אוכלוסיות שמרניות עקב שיעורי התעסוקה הנמוכים בקרבן, שבגללם לא חלה עליהם חובת החיסכון הפנסיוני, שיעורן הגבוה בכלל החברה הישראלית, ומאפייניהם כקבוצה שמרנית: החרדים – התנגדות לביסוסה של הטכנולוגיה בקהילה ולמידע שאינו "מענייני דיומא" לכאורה (מלאך ואח', 2022), ובקרב הערבים – היעדר תשתיות תקשורת מספקות (חדאד חאגי-יחיא ואח', 2022). לאור כל אלה, הנחת המחקר היא כי הימנעות ממידע פנסיוני תקבל משנה תוקף בקרב אוכלוסיות שמרניות. זאת ועוד, ממצאי הסקירה, ולפיהם חרדים וערבים מתאפיינים בחסמים ייחודיים, מובילים להנחה כי הסיבות להימנעות ממידע תהיינה שונות בקרב האוכלוסייה החרדית והאוכלוסייה הערבית בהשוואה לאוכלוסייה הכללית.

ממצאי המחקר הנוכחי עשויים לשפוך אור על הדרכים להתוות מדיניות בנושא עידוד החיסכון הפנסיוני באמצעות מיפוי החסמים למידע הפנסיוני, והנגשת המידע באמצעות הכללת ממצאים אלו על קבוצות שמרניות נוספות במדינות מגוונות, ועל השתיים המדוברות בפרט.

שיטת המחקר

מחקר זה ביקש לזהות ולנתח את סוגיית ההימנעות ממידע פנסיוני והסיבות להתנהגות הנמנעת בקרב אוכלוסיות מיעוט שמרניות באמצעות שני מקרי מבחן: האוכלוסייה החרדית והערבית בישראל. המחקר נשען על הפרדיגמה הפנומנולוגית, העוסקת בחקר תופעות חברתיות וחותרת להבנת משמעותן בעבור בני האדם החווים אותן. בבסיס פרדיגמה זו עומדת התפיסה כי לא קיימת מציאות אובייקטיבית, וכי המציאות מתפרשת מבעד לעיני החווים אותה (צבר בן-יהושע, 2001; שקדי, 2003, 2016; Tolley et al.).

המחקר

הליך

המחקר קיבל אישור של ועדת האתיקה של הפקולטה לניהול באוניברסיטת בן-גוריון. כל המשתתפים חתמו על טופס הסכמה מדעת להשתתף במחקר ולפרסם את תוצאותיו (באופן אנונימי).

המדגם מתבסס על 18 קבוצות מיקוד: 6 קבוצות מיקוד בקרב חרדים, 6 קבוצות בקרב ערבים, ו-6 קבוצות של פרטים מהציבור הכללי. בקרב חרדים קבוצות המיקוד היו מופרדות (מגדרית): 3 קבוצות של גברים ו-3 קבוצות של נשים (בכל קבוצה 4 משתתפים). בקרב הציבור הכללי והערבים קבוצות המיקוד היו מעורבות. בקרב הערבים היו בכל קבוצה 4 משתתפים; אשר לציבור הכללי, ב-4 מהקבוצות היו 4 משתתפים, וב-2 מהקבוצות היו 3 משתתפים. בסך הכול, אוכלוסיית המחקר בקבוצות המיקוד כללה 72 משתתפים: 24 מהאוכלוסייה החרדית, 24 מהאוכלוסייה הערבית ו-22 משתתפים מהציבור היהודי חילוני (קבוצת הרוב). לפירוט מלא ראו לוח 1.

המשתתפים הראשונים מכל אוכלוסייה נבחרו בדגימת נוחות (Etikan et al., 2015; Duan et al., 2016b). באמצעות משתתפים אלו, בשיטת כדור השלג, הגענו למשתתפים נוספים מאותן אוכלוסיות שהסכימו לשתף פעולה ולהשתתף בקבוצות מיקוד (Etikan et al., 2016a). הבחירה בשיטת דגימה זו נבעה מהקושי לאתר משתתפים השייכים לקהילות "חבויות" סגורות, המעדיפות להימנע מחשיפה (Atkinson & Flint, 2001) ומתאפיינות בחשדנות (Watters & Biernacki, 1989).

מכלל המשתתפים שהגיעו למחקר והביעו הסכמה בכתב להשתתף נדגמו באופן אקראי משתתפים לפי אזורי מגורים שונים ומצב תעסוקתי שונה, כדי שבכל קבוצת מיקוד יהיו פרטים מאותו מגזר אך בעלי רקע שונה. הרציונל בדגימת המשתתפים כלל התייחסות לכלל הפרטים מהציבור החרדי והערבי בהתאם לרמת הדתיות ולחשיפה למדיה. היות שהמחקר בחן את סוגיית הפנסיה, היו במדגם רק פרטים מגיל 20 ועד לגיל פרישה. המשתתפים היו בעלי רקע תעסוקתי מגוון – עצמאים, בעלי חברות ושכירים, והיו בהם בעלי מקצועות שונים:

מורים, עובדים במקצועות פיננסיים, עקרות בית ואברכי כולל. הדיונים בקבוצות המיקוד הוקלטו באישור המשתתפים, ולאחר מכן תומללו.

לוח 1: מאפיינים סוציו-דמוגרפיים של המדגם

מאפיינים	קטגוריה	חרדים (%) N	ערבים (%) N	כללי (%) N
גיל (שנים)	Mean (max, min, SD)	40 (61, 22, 11.3)	43 (65, 24, 12.8)	42 (64,24,14.5)
מספר ילדים	Mean (max, min, SD)	5.5 (10, 2, 2.1)	6.33 (13, 1, 2, 8)	3.42 (8, 1, 2)
מגדר	גבר	12 (50)	12 (50)	13 (59.09)
	אישה	12 (50)	12 (50)	9 (40.09)
מצב משפחתי	נשוי	21 (88)	22 (92)	15 (68.18)
	יחיד	3 (13)	2 (8)	7 (31.181)
אזור מגורים	עיר	20 (83)	10 (42)	18 (81.8)
	כפר	4 (17)	14 (58)	4 (18.18)
השכלה	בי"ס יסודי	11 (46)	2 (8)	0 (0)
	תיכון	7 (29)	13 (54)	7 (31.81)
	תואר ראשון	5 (21)	6 (25)	11 (50)
	תואר מתקדם	1 (4)	3 (13)	4 (18.18)
תעסוקה	שכיר	13 (54)	15 (63)	14 (63.63)
	עצמאי	3 (13)	5 (21)	2 (27.27)
	לא עובד	8 (33)	4 (17)	2 (9)
האם קיים חיסכון פנסיוני	כן	11 (46)	15 (63)	17 (77.2)
	לא	10 (42)	7 (29)	4 (18.18)
	לא יודע	3 (13)	2 (8)	1 (4.5)

כלים

כדי לענות על שאלת המחקר בדבר ההבדלים בסיבות להימנעות ממידע בין אוכלוסיות שמרניות לבין הציבור הכללי נבנו עבור קבוצות המיקוד שאלונים מובנים למחצה, ובהם שאלות בדבר היבטים הנוגעים לסוגיית ההימנעות ממידע ולסיבות להתנהגות הנמנעת. השאלונים מוצגים בלוח 2 להלן.

לוח 2: פרוטוקול קבוצות המיקוד: דפוסי ההתנהגות ביחס להימנעות ממידע פנסיוני

שאלות	סוגיות בפנסיה
<p>האם קראת את דוחות הפנסיה שלך בשנה האחרונה? האם חיפשת מידע באחד מהמקורות הבאים:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. עיתונים בנושאי כלכלה 2. כתבות או מאמרים 3. תוכניות רדיו בנושאי כלכלה 4. דוחות כספיים או אתרי ממשלה <p>האם היית רוצה להשתתף בהדרכה פנסיונית? מהי הסיבה שגורמת לך לא לגשת למקורות המידע? האם יש לך נגישות למקורות המידע שהוצגו? האם אתה יודע איזו חברת ביטוח מנהלת את כספי הפנסיה שלך? האם אתה מודע לזכויות הפנסיוניות שלך? האם אתה יודע לקרוא דוחות פנסיה? לו החיסכון לא היה חובה, האם היית חוסך לפנסיה? לו היה ברשותך כסף פנוי, האם היית מגדיל את החיסכון הפנסיוני?</p>	<p>הימנעות ממידע פנסיוני</p> <p>סיבות להתנהגות הנמנעת</p> <p>אוריינות פנסיונית</p> <p>נכונות לחיסכון</p>

ניתוח הנתונים

הנתונים נותחו באמצעות ניתוח תוכן (Kvale & Brinkmann, 2009) של השיח שהתנהל בקבוצות המיקוד, ב-3 שלבים: בשלב הראשון נותחו וקודדו הנושאים בכל קבוצת מיקוד בנפרד (קידוד ראשוני של נושאים עבור 18 הקבוצות). בשלב השני שולבו נושאים משותפים לכל קבוצת מיקוד בנפרד (שילוב נפרד לנושאים נפוצים בקרב חרדים, ערבים והציבור הכללי). בשלב השלישי נבנו נושאים משולבים משותפים לכל אוכלוסיית המחקר, ונעשתה השוואה בין הקבוצות.

תוקפו ואמינותו של המחקר

מחקר זה הוא מחקר השוואתי אשר התמקד בשתי קבוצות מיעוט בהשוואה לקבוצה השלישית, אוכלוסיית הרוב. נקודת המבט ההשוואתית יכולה לספק תמונה שלמה יותר ולחזק את האמינות של הממצאים (Huberman & Miles, 2002). הרציונל לשימוש בממצאי המחקר בקרב הציבור הכללי כאימות של הממצאים בקרב האוכלוסייה החרדית והאוכלוסייה הערבית הוא ברצון לבחון אם ההסברים והפרשנויות שנתנו הקבוצות השמרניות

דומים לאלו שנתן הציבור הכללי, שהחשיפה שלו לפנסיה גדולה יותר. הממצאים עבור 3 הקבוצות היו דומים, אך קיצוניים יותר בקרב האוכלוסיות השמרניות.

ממצאים

הממצאים שעלו מן המחקר על החיסכון הפנסיוני על היבטיו השונים בקרב האוכלוסייה החרדית והערבית התכתבו ברובם עם התאוריות העוסקות בהימנעות ממידע פנסיוני (Eberhardt et al., 2019; Golman et al., 2017; Rubinstein-Levi & Kedar-Levy, 2019). בתחילה נציג את עיקרי הדברים שאמרו המשתתפים בנוגע להיבטים המרכזיים של סוגיית המחקר, וחזרו על עצמם פעמים מספר בקבוצות המיקוד (ראו לוח 3, חרדים; לוח 4, ערבים; לוח 5, ציבור כללי). בהמשך ננתח לעומק ציטוטים נבחרים שנאמרו בקבוצות המיקוד.

לוח 3: תשובות המשתתפים החרדים, בחלוקה לקטגוריות

נושא	תת-נושא	מספר ציטוט	תשובות נבחרות
הימנעות ממידע	קריאת מידע פנסיוני	1	"אין לי ולאשתי מושג מה קורה בפנסיה. מקבל מכתבים וזורק כי ממילא לא מבין"
		2	"אני מסתכל על הדוח אבל לא קורא את הדוחות. זה ממילא לא מובן"
		3	"אני לא קורא את הדוחות ולא מתעסק בכלל בהפקדות של המדינה"
	הדרכה פנסיונית	4	"כן, אני אשמח להדרכה"
		5	"לא חיפשתי מידע. אני גם לא יודע איפה לחפש"
		6	"ניסיתי להבין מה קורה בפנסיה שלי ולשאול איפה יש מידע?"
עיתונים כתבות או מאמרים אתרי אינטרנט	7	"אין לי איפה לחפש, בעיתונים חרדיים אין מידע על פנסיה"	
	8	"אני לא מכיר מאמרים על פנסיה"	
	9	"אין לי נגישות לטכנולוגיה"	
	10	קשה לי להבין לאן הכסף הולך בפנסיה? איך אני יכול לבדוק את החיסכון?"	
סיבות להתנהגות הנמנעת	11	"אין לי מושג איפה הכסף והאם מנהלים אותו היטב"	
	12	"לא מבין איך החיסכון מתנהל, אני מעדיף לחסוך לבד"	

נושא	תת-נושא	מספר ציטוט	תשובות נבחרות
		13	"לא סומך על חברת הביטוח. לא ידעתי בכלל שהכסף מושקע"
	חשש מההחלטה	14	"אני ממילא לא יודע אם מה שאני אחליט לבד יהיה נכון. אני לא מבין בזה כלום"
	נגישות למידע	15	"אין לי נגישות לטכנולוגיה"
אוריינות פיננסית	החברה המנהלת את הכספים	16	"לא יודע מי החברה. קיבלתי דוחות משתי חברות ולא הצלחתי להבין אצל מי הפנסיה היום"
	הכרת חוקי פנסיה	17	"אני יודע שהיום חובה לחסוך לפנסיה. אף פעם לא בדקתי מה החוק אומר בדיוק על החיסכון לפנסיה"
		18	"לא מכיר חוקים של חיסכון. אני רק יודע שהנטו שלי נמוך יותר בגלל הפנסיה אבל לא יודע לאן זה הולך"
	האם קיים חוק שמחייב לחסוך לפנסיה?	19	"לדעתי כן. אני לא בטוח אם זה לכולם. לא בדקתי אף פעם מה החוק אומר"
נכונות לחסוך	הפקדה גם ללא חיוב	20	"לא הייתי מפקיד לפנסיה אם החיסכון לא היה חובה. הייתי שומר את הכסף במקום נגיש שאני יכול לנהל אותו"
		21	"אם לא היה חוק הייתי מנסה לחסוך לבד אבל לקופה בבנק שאני יכול לראות ולהבין מה יש לי"
	הגדלת החיסכון הפנסיוני	22	"לא. אני לא מוכן להוסיף כסף לחיסכון שאני לא מנהל אותו ולא מבין בו"
		23	"לא. אם היה לי כסף להשקעה הייתי משקיע בבורסה בצורה חכמה, אולי הייתי קונה בית נופש"
		24	"אני לא מצליחה לחסוך, אבל אם כבר השאיפה שלי היא להצליח לקנות עוד דירות במשכנתא במטרה לעזור לילדים, ולבסוף שכר הדירה ישמש בשבילי כהכנסה בגיל פרישה"
		25	"למזלי אין לי בכלל פנסיה של המדינה. אנחנו חוסכים לבד באפיקי חיסכון שונים בבנק"

לוח 4: תגובות המשתתפים הערבים, בחלוקה לקטגוריות

נושא	תת-נושא	מספר ציטוט	תשובות נבחרות
הימנעות ממידע	קריאת מידע פנסיוני	26	"לא מקבל דוחות פנסיה לבית. לא יצא לי לראות דוח"
		27	"לא קראתי אף פעם דוח פנסיה. אני לא מבין את הדוח בכלל"
		30	"לא יצא לי לקרוא דוח של פנסיה. אני לא יודע בכלל לאיזו כתובת מגיעים הדוחות שלי כי לא קיבלתי דוח כזה בדואר. יכול להיות שאין לי פנסיה?"
		31	"כן, הדרכה מקצועית"
		32	"לא חיפשתי מידע בכלל"
		33	"לא יודע איפה יש מידע על פנסיה"
		34	"לא קורא עיתונים פיננסיים"
		35	"ראיתי כתבה באינטרנט במקרה אבל לא הבנתי כלום"
		36	"לא חיפשתי באינטרנט. בבית אין לנו חיבור לאינטרנט"
		37	"אני לא מבין כלום בפנסיה ולכן מנסה לדאוג לעצמי לבד. את הפנסיה של המדינה אני ממילא לא מבין"
		38	"לא מוכן להפקיד בלי לדעת לאן הכסף הולך. אני מעדיף את הכסף אצלי"
		39	"לא יודע כלום על החיסכון שלי או על הכספים שלוקחים לי כל חודש. לא מאמין בפנסיה הזאת"
		40	"לא סומך על סוכני הביטוח וחברות הביטוח"
		41	"אני לא מכיר את החשבון של הפנסיה ואני מעדיף להחליט על מה שאני רואה אצלי"
סיבות להתנהגות הנמנעת	ידע פנסיוני	37	"אני לא מבין כלום בפנסיה ולכן מנסה לדאוג לעצמי לבד. את הפנסיה של המדינה אני ממילא לא מבין"
		38	"לא מוכן להפקיד בלי לדעת לאן הכסף הולך. אני מעדיף את הכסף אצלי"
אוריינות פיננסית	החברה המנהלת את הכספים	42	"יש לי אינטרנט אבל יש מלא דרישות עם קודים וסיסמאות כדי לקבל מידע פרטי ואני לא מצליח להבין בפרוצדורות האלה"
		43	"לא יודע"
		44	"כן, אני יודע שהיום המעסיק חייב להפריש לי לפנסיה"

נושא	תת-נושא	מספר ציטוט	תשובות נבחרות
נכונות לחסוך	האם קיים חוק שמחייב לחסוך לפנסיה?	45	"אני יודע שחייב להפקיד לפנסיה אבל אני לא מבין לאן הכסף הולך? ומה החוקים של המשיכה? אף פעם לא בדקתי מה החוק אומר"
		46	"כן. מורידים לי בתלוש למרות שאני מבקש לא להפריש. לא בדקתי מה החוק אומר על זה"
		47	"אני עצמאי, אני לא מפקיד לפנסיה. לא מעניין אותי מהחוק של המדינה. מה יעשו לי? זה הכסף שלי"
	הפקדה גם ללא חיוב	48	"לא. אני רוצה לראות את הכסף אצלי ושהוא יהיה נגיש מתי שאני רוצה ולא בקופה עם הגבלות משיכה שאני לא יודע מה קורה עם הכסף שלי"
		49	"לא מוכן לתת עוד כסף למדינה"
		50	"לא. כל החברה לא מדברת על פנסיה. קונים זהב ומשאירים אצלם כי לא מאמינים בבנק"
		51	"זה לא חיסכון מרכזי בשבילי. אין לי ברירה כשכיר אני לא יכול להתווכח עם המעסיק, אבל אני לא רוצה לחסוך בלי לראות את הכסף"

לוה 5: תגובות המשתתפים מציבור הכללי. בחלוקה לקטגוריות

נושא	תת-נושא	מספר ציטוט	תשובות נבחרות
הימנעות ממידע	קריאת מידע פנסיוני	52	"אני לא מנסה לקרוא או להבין. אין טעם, זה ממילא חוק וזה לא ישנה כלום"
		53	"אני מסתכל על הדוח שמגיע בדואר אבל לא מצליח להבין מה יש לי בפנסיה"
	הדרכה פנסיונית האם חיפשת מידע?	54	"אין לי דוחות של פנסיה. אני עצמאי ולא מפקיד לקופת פנסיה"
		55	"הדרכה מקוונת"
		56	"לא חיפשתי מידע בכלל"
		57	"אין לי זמן לחפש מידע על פנסיה"
		58	"כשיש כתבה בעיתון על פנסיה אני מנסה לקרוא אבל הכל לא ברור"
		עיתונים	

נושא	תת-נושא	מספר ציטוט	תשובות נבחרות
סיבות להתנהגות הנמנעת	כתבות או מאמרים	59	"בתור אשת תקשורת, אני חושבת שצריך לדעתי להכניס יותר ידע. אני מרגישה שאני לא יודעת מספיק. צריך חינוך פיננסי מהתיכון"
	אתרי אינטרנט	60	"לא יודע איזה מידע ברשת הוא אמין, יש המון מידע"
	ידע פנסיוני	61	"אני בעצמי לא מבינה מספיק. הייתי רוצה לראות קורסים קצרים בנושא הזה במרכזי כיוון של תעסוקה מקצועית. שילמדו על פנסיה ויסבירו על תלוש השכר ולמה כדאי לחסוך לפנסיה?"
		62	"אני רואה שהכסף יורד מהתלוש ואין לי מושג לאן זה הולך"
		63	"אני לא מבין כלום בפנסיה הזאת, אין לי מושג מה קורה עם הכסף שיורד מהתלוש"
		64	"לא סומך על החיסכון הפנסיוני. אני לא מקבל שום מידע. מה יקרה אם אני אמות? איך ידעו איפה הכסף?"
		65	"אני לא יודע להחליט לבד. אני מעדיף שמי שמבין ינהל לי את הפנסיה"
אוריינות פיננסית	גישה למידע	66	"אני לא יודע איפה יש מידע אמין"
	החברה המנהלת את הכספים	67	"כן. אני יודעת מי החברה אבל אף פעם לא התקשרתי לבדוק על הפנסיה. אני יודעת שזה ממש קשה להשיג אותם ולקבל מידע"
	הכרת חוקי פנסיה	68	"אני לא מכירה את כל החוקים ולא יודע אם אני מקבלת הכל, אף פעם לא בדקתי מה החוק אומר"
		69	"אני יודע שיש חובה לחסוך אבל אני לא יודע מה החוקים של החיסכון ואם המעסיק דואג לפנסיה שלי. אני לא מבין בזה. המעסיק מנהל את החיסכון ואין לי איך לבדוק"
	האם קיים חוק שמחייב לחסוך לפנסיה?	70	"החיסכון חובה. לא יודעת אם כולם זכאים. לא ניסיתי לבדוק מה החוק אומר"

נושא	תת-נושא	מספר ציטוט	תשובות נבחרות
נכונות לחסוך	הפקדה גם ללא חיוב	71	"אני שמחה שיש חוק של פנסיה. עדיף שזה יישאר שם עד הפרישה. אם לא היה חוק לדעתי לא הייתי יודעת לחסוך לבד"
		72	"כן, אני חושבת שזו חובה לחסוך לפנסיה גם אם אין חוק"
		73	"לא. אני מעדיף לחסוך בעוד חיסכון פרטי נגיש שאוכל לראות את הכסף, ולא להפקיד לחיסכון שאני לא מבין בו כלום"
		74	"גם אם אני רוצה להגדיל את הכסף בקופת הפנסיה אין לי מושג למי לפנות ואיך לעשות את זה"
		75	"לא. אני מעדיף להשקיע בצורה אחרת. יש כבר חוק שמחייב לחסוך וזה מספיק לי מה שחוסכים, כי אני מתייחס לזה כמתנה בגיל פרישה ולא כחיסכון עיקרי"

הגורמים להימנעות ממידע פנסיוני

כדי להסביר את תופעת ההימנעות ממידע והגורמים לה בקרב כלל אוכלוסיות המחקר, נשאלו המשתתפים על הסיבות להימנעות מחיפוש אחר המידע הפנסיוני. דבריהם התכנסו ל-4 תמות מרכזיות: (1) קשיים בהבנת המידע; (2) נגישות של מקורות המידע; (3) חשש מקבלת החלטה שגויה; (4) רגשות שליליים.

קשיים בהבנת המידע

התמה המרכזית בדברי המשתתפים היתה קשיים בהבנת המידע. המשתתפים הסבירו את התנהגותם וטענו כי אין משמעות לקריאת הדוח או המידע, כי ממילא הם אינם מבינים אותם. בחלק זה יש דמיון רב בין תשובותיהם של כל המשתתפים – חרדים, ערבים והציבור הכללי – ומכאן המסקנה כי חוסר ההבנה הבסיסי קיים בקרב כלל האוכלוסייה. נמצא כי רוב המשתתפים – 20/24 מהחרדים, 21/24 מהערבים ו-20/22 מהציבור הכללי – טענו כי הם מתקשים להבין את המידע הפנסיוני.

אחד המשתתפים מהציבור הכללי תיאר את התופעה באריכות:

כשאני מסתכל על הדוח הפנסיוני שלי אני לא מצליח להבין שום דבר על הפנסיה. אין שם הסברים על ההפקדות ויש המון שורות עם סכומים שחלקן במינוס וחלקם בפלוס. אני לא מצליח להבין האם נכנס לי כסף או יצא, ואם כן – למה? אני עובד

בשני מקומות עבודה ואני לא מצליח להבין איפה אני רואה את ההפקדות של כל מעסיק? ניסיתי פעם להתקשר לחברת ביטוח לשאול אבל יש המון פרוצדורות בדרך והעבירו אותי מספר פעמים ולבסוף התייאשתי ולא ניסיתי לברר. אפילו קו מידע פשוט לקבלת הסבר בסיסי אין בחברות הביטוח.

המשתתף סיפר על הקושי בהבנת המידע הפנסיוני המגיע אליו הביתה בכל חודש, ומתאר כישלון בניסיון להבין את המידע, ניסיון שייאש אותו ובעקבותיו לא ניסה שוב להבין את המידע.

משתתפת מהציבור החרדי מוסיפה ומדגישה את הקושי בהבנת הדוחות הכספיים, ומתארת באריכות את החוויה שלה מהדוחות הפיננסיים המתקבלים בדואר:

אני לא מצליחה להבין אף פרט מהדוחות של הפנסיה. אני רואה שיש מידע על קצבה צפויה אבל לא מצליחה להבין מזה כמה הפקידו לי והאם המעסיק מקפיד להעביר את הכסף כל חודש. אני לא מכירה בכלל את החוק ולכן אני לא רואה טעם לבדוק את הדוח. אני ממילא לא אוכל לדעת אם המעסיק מפקיד לי כראוי.

משתתף מהאוכלוסייה הערבית מתאר גם הוא את הקושי בהבנת הדוח ואת המידע הלא נגיש שבדוחות הפנסיוניים:

אני שכיר. בתלוש אני רואה שיועד לי כסף לפנסיה מהברוטו אבל באמת אף פעם לא חשבתי לבדוק. אני לא יודע היכן לבדוק ומה אני צריך לשאול. ביקשתי מהמעסיק לא להוריד לי כסף לפנסיה. אני בכלל לא רוצה חיסכון שאני לא יודע עליו כלום. אך המעסיק טען שאין אפשרות מכיוון שהחוק מחייב אותו להפקיד כסף לפנסיה. אני בכלל לא יודע לאן הכסף הזה הולך ואיך אני יכול לראות כמה כסף חסכתי. אני לא מכיר את החוק שהמעסיק מדבר עליו כדי לבדוק את ההפקדות שלי.

בדבריו של משתתף זה ניתן לזהות חוסר ידע בסיסי ביותר בתחום הפנסיה, המביא לכך שהוא אינו יודע אפילו איפה ניתן לבדוק את ההפקדות הפנסיוניות, ואם המעסיק מפקיד לפנסיה שלו כספים כראוי.

חיזוק נוסף להיבט זה הוא רמת האוריינות הפיננסית הנתפסת של המשתתפים. הם נשאלו אם הם יודעים איזו חברה מנהלת את הפנסיה שלהם, אם הם מודעים לזכויות הפנסיוניות שלהם, ואם קיים בישראל חוק המחייב חיסכון פנסיוני. הממצאים הראו כי מעט מאוד מהמשתתפים – 5/24 מהחרדים, 4/24 מהערבים ו-9/22 מהציבור הכללי – ידעו איזו חברה מנהלת את הפנסיה שלהם. בשאלה על אודות הכרת הזכויות הפנסיוניות, 3/24 מהחרדים, 2/24 מהערבים ו-8/22 מהציבור הכללי טענו כי הם מכירים את הזכויות הפנסיוניות. שאר המשתתפים טענו כי אינם מודעים כלל לזכויות הפנסיוניות, או יודעים באופן כללי שיש פנסיה אך לא מכירים את החוקים והזכויות (ראו ציטוטים 17, 18 בקרב חרדים, 44, 45 בקרב ערבים, ו-68, 69 בקרב הציבור הכללי). לעומת זאת, רוב המשתתפים – 13/24 מהחרדים, 14/24 מהערבים ו-10/22 מהציבור הכללי – ידעו כי קיים חוק המחייב לחסוך לפנסיה, אך

סייגו את תשובתם בטענה שאינם בקיאים בתנאי החוק (ראו ציטוטים 19, 46, 70 בקרב חרדים, ערבים והציבור הכללי, בהתאמה).

לסיכום, תמה זו משקפת את טענתם העיקרית של המשתתפים כי אינם מבינים את המידע. מדברי המשתתפים עולה כי ההבנה שלהם דלה מאוד, וכי רבים מהם אינם יודעים אפילו איזו חברה מנהלת את הפנסיה שלהם. משכך, הם אינם יודעים לאן לפנות ואינם יכולים לנסות לאתר את החיסכון הפנסיוני שלהם. חוסר ההבנה של הדוחות ושל הוראות צו ההרחבה לביטוח פנסיוני במשק הם גורמים משמעותיים. הקושי בהבנת המידע על החיסכון הפנסיוני וחוסר הידע העולים מן הדברים מביאים גם להתנהגות אדישה כלפי תכנון פנסיוני, משום ש"ממילא לא מבינים" (ראו ציטוטים 10, 37, 61 בקרב חרדים, ערבים והציבור הכללי, בהתאמה). הממצאים עולים בקנה אחד עם סקירת הספרות, שבה נמצא כי האוריינות הפנסיונית של כלל הפרטים באוכלוסייה היא נמוכה, ואף בקרב בעלי תפקידים בתחום (Kogut & Dahan, 2012).

הנגישות של מקורות המידע

תמה נוספת שבלטה בדברי המשתתפים היתה הנגישות של מקורות המידע. בהמשך לשאלה הראשונה, שהתמקדה בקריאת המידע הפנסיוני שהמשתתפים מקבלים בדואר, המשתתפים נשאלו אם הם נוקטים יוזמה אקטיבית לאיתור מידע בעצמם באפיקי מידע שונים: עיתונים, כתבות או מאמרים, או חיפוש כללי באתרי אינטרנט. 21/24 מהחרדים, 20/24 מהערבים ו-17/22 מהציבור הכללי השיבו כי לא חיפשו מידע כלל. בהמשך לשאלה זו נשאלו המשתתפים על חיפוש מידע על מידע פנסיוני במקורות ספציפיים: עיתונים, כתבות או מאמרים ואתרי אינטרנט. אשר לעיתונים, בקרב החרדים שום משתתף לא חיפש מידע בעיתונים, לעומת 3/24 מהערבים ו-6/22 מהציבור הכללי. הטענה המרכזית שעלתה היתה כי בעיתונים חרדיים לא מתפרסם מידע על פנסיה (ראו ציטוט 7), והיות שהחרדים אינם חשופים לעיתונים אחרים, הרי אפיק המידע הזה אינו רלוונטי עבורם. אשר לאתרי אינטרנט, 1/24 מהמשתתפים מקרב החרדים, 2/24 מקרב הערבים ו-6/22 מקרב הציבור הכללי טענו כי חיפשו מידע באופן יזום. הקושי העיקרי שצינו החרדים היה היעדר גישה לטכנולוגיה: 19/24 מהחרדים ו-17/24 מהערבים דיווחו כי אין להם גישה למקורות המידע, לעומת 8/22 בלבד מקרב הציבור הכללי. עם זאת, הסיבות לחוסר הנגישות היו שונות בקרב חרדים וערבים.

את סוגיית הנגישות של מקורות המידע תיאר אחד המשתתפים החרדים כך:

אין לי איך לחפש מידע פנסיוני מלבד דוחות הפנסיה שאני מקבל ואיני מבין. גם אם אני רוצה לחפש מידע בעצמי ולנסות להבין את החוק אין לי מקורות מידע. בעיתונים החרדיים אין מידע על פנסיה או מאמרים בנושא. לאוכלוסייה החרדית ישנה נגישות מוגבלת לאינטרנט, שלא כמו בציבור הכללי. למרות שהיום מרבית החרדים מדווחים כי הם מחוברים לאינטרנט, מדובר באינטרנט מוגן ולא אינטרנט מלא. כלומר,

האינטרנט מסנן את מרבית האתרים וחוסם אותם. כל אתר שיש בו צילום של נשים או שימוש בשפה שאינה תואמת את ערכי הקהילה נחסם. לפיכך אנו חשופים רק למידע בסיסי ביותר, כגון חשבונות בנק וקופות חולים.

גם המשתתפים הערבים התייחסו לסוגיית הנגישות של מקורות המידע, אך התמקדו בהיבט שונה מעט:

אין לנו תשתיות מתאימות לטכנולוגיה. למרבית חברות הסלולר אין קליטה אצלנו אפילו לשיחות. לפעמים יש ניתוקים או חוסר קליטה במהלך שיחה. אנחנו מחוברים לאינטרנט בפלאפון מכיוון שאין תשתיות מתאימות לחיבור קווי, אבל כשיש בעיית קליטה זה משפיע גם על האינטרנט. גם אם אני רוצה להיכנס ולחפש מידע על הפנסיה שלי אני לא מצליח להתחבר כמו שצריך.

משתתף נוסף מהציבור הערבי חיזק את הדברים הללו:

אני גר ביישוב ערבי עם תיבות דואר מרכזיות. אני לא תמיד מקבל דואר כמו שצריך ולפעמים יש תקלות. אני בכלל לא ראיתי דוחות של פנסיה. הדוח צריך להגיע אליי לדואר: אם אין לי דוח זה אומר שהמעביד לא מפקיד לי כל חודש?

ממצאים אלו משקפים את הקשיים של האוכלוסייה החרדית והאוכלוסייה הערבית בגישה לאמצעים טכנולוגיים. אף שרוב החרדים והערבים טענו כי אין להם גישה למקורות המידע, שתי הקבוצות תיארו אותה באופן שונה. בקרב חרדים הטענה העיקרית היתה כי הטכנולוגיה אינה נגישה להם עקב חסימתה, ואילו בקרב הערבים הטענה המרכזית היתה חסר בתשתיות לשיתוף המידע. טענה זו נעוצה במאפיינים של האוכלוסייה הערבית, שחלקה מתגוררת ביישובים ללא תשתיות מתאימות, ולכן לעיתים המידע אינו מגיע אליהם כלל, והם אינם יודעים אם מדובר בתקלה בדואר, או שאין להם דוחות פנסיה כלל. אמירותיהם עולות בקנה אחד עם סקירת הספרות בדבר המאפיינים הייחודיים של אוכלוסיות מיעוט אלה, ומציגות את ההשפעות שלהם על הנגישות של מקורות המידע.

חשש מקבלת החלטה שגויה

התמה השלישית שעלתה הייתה חשש מקבלת החלטה לא נכונה. סיבה זו הופיעה לרוב בקרב המשתתפים מהאוכלוסייה הכללית, ואילו מרבית החרדים והערבים לא הציגו טענה זאת כסיבה להימנעות ממידע. ממצאי המחקר הראו כי 4/24 מהחרדים ו-5/24 מהערבים דיווחו כי הם חוששים לקבל החלטה לא נכונה בנוגע לחיסכון הפנסיוני שלהם, לעומת 19/22 מהציבור הכללי. אחת המשתתפות מהציבור הכללי תיארה זאת כך:

האינטרנט מלא במידע על הפנסיה. יש המון מאמרים והמון דעות שונות שחלקן סותרות. חלק מהמידע הוא מסוכני ביטוח וחלק מהמידע הוא תוצר של מחקרים בנושא. ניסיתי בעבר לקרוא קצת כדי להבין איזה מסלול השקעה הוא הכדאי ביותר

אך לא הצלחתי להגיע למסקנה נכונה. אני אשת תקשורת, ואני חושבת כי חסר מידע בנושא. הייתי מצפה לראות מידע נגיש וברור בעיתונות מהמדינה, ולא רק פרסום של מאמר דעה או פרסומות של סוכני ביטוח.

משתתף נוסף מחזק את דבריה :

כשאני מנסה לחפש מידע על פנסיה אני מרגיש שכמה שאני יודע יותר אני מבין פחות. המידע שקיים מלא במושגים שאינם מוכרים לי ואני מרגיש שבכל שלב אני זקוק לפרשנות כדי להבין את המידע. אני מרגיש שאין בזה טעם כי אני מבין ממש מעט, ואם אני אנסה לבצע שינויים בפנסיה אני מעריך כי התוצאה לא תהיה לטובתי. אני מעדיף שמי שמבין בפנסיה וזה התחום שלו יקבל את החלטות בשבילי.

דברים אלו משקפים את חששם של המשתתפים לקבל החלטה לא נכונה שתשפיע לרעה על החיסכון הפנסיוני שלהם. תמה זו עולה בקנה אחד עם סקירת הספרות, ובה נמצא כי התנהגות של הימנעות ממידע מקורה בחשש לשגות בהחלטות כבודות משקל (Golman et al., 2017). עמדה זו נשמעה בעיקר בקרב פרטים מהאוכלוסייה הכללית שחשופים למידע וניסו בעבר לגשת למידע פנסיוני או לקרוא על הנושא, והרגישו כי אין ביכולתם לעבד נכון את המידע ולקבל החלטה נכונה.

רגשות שליליים

התמה הרביעית שעלתה מדברי המשתתפים היא הרגשות השליליים המתעוררים בעת קריאת המידע הפנסיוני. המשתתפים טענו בתוקף כי אינם מבינים את המידע, וכי אין טעם בקריאת המידע אם אינם מבינים אותו. משתתפים אחדים – 6/24 מהחרדים, 5/24 מהערבים ו-8/22 מהציבור הכללי – הרחיבו בדבר חוסר ההבנה של המידע הפנסיוני ותיארו רגש שלילי כלפיו. אחד מהם תיאר זאת כך :

אני מסתכל על הדוח שמגיע בדואר ולא מצליח להבין מה יש לי בפנסיה. אני מנסה לקרוא ולהבין את המידע אבל זה לא עוזר. החלטתי שאין טעם להמשיך לנסות כי אני ממילא לא מצליח, וזה גורם לי להרגשה של תסכול כיוון שאני מנסה להבין את הפנסיה שלי אך ללא הצלחה.

משתתף נוסף באותה קבוצת מיקוד הסכים עם קודמו, ותיאר את הרגשתו כך :

אני כבר לא מנסה לקרוא דוחות, בעבר ניסיתי להבין מה יש לי בפנסיה. שאלתי את המעסיק אבל הוא הפנה אותי לסוכן הביטוח. סוכן הביטוח השתמש במושגים שלא הבנתי והסביר לי באופן כללי שהתוכנית שלי היא ביטוח מנהלים ומה אני מקבל. לאחר השיחה איתו ניסיתי שוב להסתכל על הדוח אבל לא הצלחתי לחבר את המידע שהוא נתן לי עם הדוח. התאכזבתי מאוד שאני לא מצליח להבין גם כשאני מנסה שוב ושוב, ולכן התייאשתי מחיפוש מידע על הפנסיה שלי.

במהלך הדיונים בקבוצות, המשתתפים תיארו את ההרגשה המתעוררת בהם בעקבות הניסיון לחפש מידע. הרגשה זו היתה שלילית, בדרך כלל, והתאפיינה באכזבה, תסכול וייאוש. ממצא זה עולה בקנה אחד עם סקירת הספרות, ולפיה אחת הסיבות של פרטים להימנע ממידע היא שהמידע עצמו, או החלטה ללמוד אותו, עלולים לגרום לרגשות לא נעימים או להפחית רגשות נעימים (Golman et al., 2022; Liang & Xue, 2009; Sweeny et al., 2010).

משתתף מהאוכלוסייה החרדית תיאר את התחושה שמעוררת בו קריאת הדוחות:

אני לא קורא את הדוחות. ניסיתי לקרוא את הדוח אבל יש המון מונחים לא מובנים ואני לא מצליח להבין מה מפקידים לי וכמה כסף יש לי בפנסיה. ניסיתי לברר מעט מול מכרים אך אף אחד לא ידע להסביר לי בדיוק מה יש לי בפנסיה. אני מרגיש שזה בזבוז זמן, והזמן שלי יקר. החלטתי לא להתעסק יותר עם הדוחות של הפנסיה.

לסיכום, המשתתפים הסבירו את יחסם למידע הפנסיוני ותיארו בדבריהם בריחה מכוונת ממנו. הנימוקים שהם הציגו להימנעות המכוונת היו דומים. כפי שנכתב לעיל, דברי המשתתפים התכנסו ל-4 תמות עיקריות להימנעות ממידע: קשיים בהבנת המידע, נגישות של מקורות המידע, חשש מקבלת החלטה שגויה ורגשות שליליים. הממצאים מחזקים את הצורך שהממשלה תתערב בהנגשת מידע פנסיוני באופן פשוט ומותאם לכל מגזר. הנגשת המידע תסייע בהבנתו, תקל את הנגישות למקורות המידע, תצמצם את החשש מההחלטה השגויה ותפחית רגשות שליליים, כי המשתתפים יצליחו להבין את הדוחות.

סוגיה נוספת שנבחנה היא הנכונות של המשתתפים לקבל סיוע ולהשתתף בהדרכה פורמלית על מידע פנסיוני. נמצא כי מרבית המשתתפים בקרב כלל המשתתפים – 20/24 מהחרדים, 18/24 מהערבים ו-20/22 ומהציבור הכללי – מעוניינים בהדרכה בנושאי פנסיה. ממצא זה מתקף את המסקנות מניתוח הסיבות להימנעות ממידע, ומחזק את הצורך שהמדינה תתערב ותתווה מדיניות שמטרתה הנגשה של מידע ברור ופשוט לאוכלוסייה על גווניה השונים.

נכונות לחסוך לפנסיה

השאלה האחרונה שהופנתה למשתתפים היתה אם הם היו מוכנים להפקיד לפנסיה לו החיסכון הפנסיוני לא היה בגדר חובה. מן התשובות עולה כי במקרה זה רק מעטים – 4/24 מהחרדים, 3/24 מהערבים ו-6/22 מהציבור הכללי – היו חוסכים לפנסיה. בהתאם לכך, מעט מאוד מהמשתתפים היו מוכנים להפקיד לפנסיה כספים נוספים לו היה ברשותם כסף פנוי: 2/24 מהחרדים, 1/24 מהערבים ו-8/22 מהציבור הכללי. הנימוקים של המשתתפים לתשובתם התמקדו בהבנת המידע. לדבריהם, הם אינם מוכנים להשקיע כספים נוספים בחיסכון פנסיוני, וכי לו היה להם כסף פנוי הם היו מעדיפים לחסוך לפנסיה באופן עצמאי, בחיסכון פרטי, שבו הם יכולים לנהל את הכספים ולהבין מה מצב החיסכון שלהם (ראו ציטוטים 21, 48 ו-73 בקרב חרדים, ערבים והציבור הכללי, בהתאמה).

ב-2 קבוצות מיקוד – אחת של חרדים ואחת של ערבים – עלתה טענה מעניינת בדבר העדפות החיסכון. בקבוצת מיקוד שהשתתפו בה חרדים (גברים בלבד) תיאר אחד הנבדקים את היחס שלו לחיסכון הפנסיוני כך:

אני לא מעוניין להשתתף בהפקדות לפנסיה של המדינה. זה לא חיסכון מרכזי מבחינתי. אני חוסך כסף כל חודש ומנסה לרכוש דירה נוספת להשקעה. אני מעדיף לראות את הכסף שלי הופך לנכס פיזי ולא מושקע בתוכניות שאני לא מבין בהן ולא יודע מה קורה עם הכסף שלי.

לאחר שהמשתתף העלה את הסוגיה של רכישת דירות, משתתף נוסף באותה קבוצה חיזק את דבריו ואמר:

אני מסכים עם טענתו. גם אני חושב שהחיסכון הטוב ביותר הוא דירות. אין לי כרגע אפשרות לרכוש דירה נוספת, אבל אני חושב שרכישת דירה היא הפנסיה הטובה ביותר. בפנסיה אפשר ליהנות משכר הדירה וגם למכור את הדירה וליהנות מסכום כסף גדול במידת הצורך.

בקבוצת מיקוד אחרת, שבה השתתפו ערבים, תיאר אחד הנבדקים תיאר את החיסכון הפנסיוני כך:

אני עצמאי ולא מוכן לחסוך לפנסיה של המדינה. אני לא מבין בפנסיה הזאת ולא יודע איך לראות איפה הכסף שלי נמצא. אני שומר את כל הכסף אצלי והופך אותו לזהב. אני נוסע עם האישה לחו"ל ומביא איתה תכשיטי זהב ושומר אותם. לזהב יש ערך גבוה והוא כל הזמן שווה הרבה כסף. זאת הפנסיה בשבילי.

מדברי המשתתפים ניתן לזהות כי בקרב בני אוכלוסיות שמרניות – חרדים וערבים – יש העדפה לנכסים מוחשיים שאפשר לנהל, והתנגדות להשקעת כסף בחיסכון שאינם מכירים ואינם יכולים לנהל בעצמם. בשני המקרים, הסוגיה של העדפת החיסכון עלתה בקרב גברים, וניכר כי בקרב האוכלוסיות השמרניות גברים הם שמנהלים את כספי המשפחה. נדגיש כי המשתתפים לא נשאלו על העדפת החיסכון, אלא רק אם הם רואים בחיסכון הפנסיוני חיסכון מרכזי. ב-2 קבוצות מיקוד – אחת של חרדים ואחת של ערבים – אחד המשתתפים הוא שהעלה את הנקודה, אך בעקבות זאת נשמעו קולות הסכמה של רוב המשתתפים, גם בקרב אלה שלא הביעו קודם את דעתם.

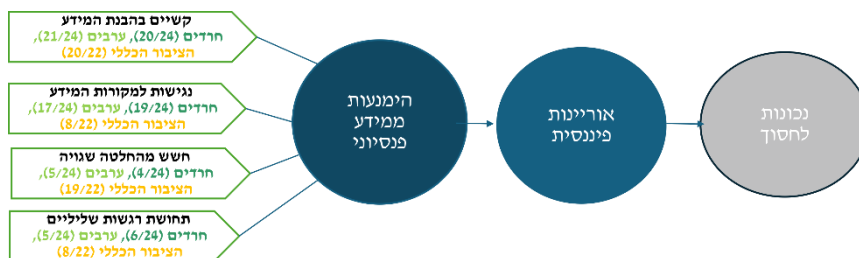
לסיכום, העדפת המשתתפים חיסכון עצמאי פרטי, בניגוד לחיסכון הפנסיוני המוגדר כחובה מטעם המדינה, בולטת ביותר וחד-משמעית. הם אינם מעוניינים להגדיל חיסכון פנסיוני שאינם מבינים בו, ומעדיפים להתנהל בעצמם ולחסוך בחיסכון נגיש ופשוט שהם מבינים את תנאיו. מדברי המשתתפים ניכר כי לחוסר ההבנה של החיסכון הפנסיוני יש חשיבות רבה בנכונות לחסוך. ממצאי המחקר הראו כי המשתתפים נמנעים ממידע פנסיוני, ולכן רמת האוריינות הפנסיונית שלהם נמוכה ביותר. התוצאה היא שנכונותם להגדלת החיסכון הפנסיוני או להרחבתו כמעט שאינה קיימת. הגורמים להימנעות ממידע נבחנו במחקר זה, ונמצאו כי יש

הבדל בין החרדים לבין הערבים ולבין הציבור הכללי. קושי בהבנת המידע ותחושות שליליות קיימים בכל המגזרים באופן דומה, אך בקרב החרדים והערבים בלט קושי בגישה למקורות מידע, ואילו בקרב האוכלוסייה הכללית בלט חשש מקבלת החלטה שגויה.

תשובותיהם של המשתתפים ביססו את ההבנה של המניעים בכל שלבי החיסכון הפנסיוני. התוצאות מוצגות להלן בתרשים 1.

תרשים 1: המניעים של המשתתפים בכל שלבי החיסכון הפנסיוני

דיון

החיסכון לפנסיה הוא אחת ההחלטות הפיננסיות המשמעותיות ביותר שאדם מקבל במהלך חייו. הרכב ומתן החסכונות לגיל הפנסיה ישפיעו על חיי הפרטים לאחר פרישתם. מאחר שמרבית אזרחי מדינות המערב אינם עורכים תוכניות כלכליות לגיל הפרישה, מדינות ה-OECD ייאלצו להתמודד בשנים הבאות עם עוני נרחב בקרב אוכלוסיית הקשישים. יתרה מכך, הוצאות הביטוח הלאומי על התמיכה באוכלוסייה זו גדלות, ותוחלת החיים ממשיכה לעלות (Rubinstein-Levi & Kedar-Levy, 2019).

הבסיס לקבלת החלטות פנסיוניות הוא ידע פנסיוני. ככל שהידע הפנסיוני רב יותר כך הסבירות שפרטים יכינו את עצמם כראוי לגיל פרישה היא גבוהה יותר (Chan & Stevens, 2008). כדי לבחון אם יש הימנעות מכוונת ממידע פנסיוני נשאלו המשתתפים אם הם נמנעים ממידע פנסיוני שמגיע אליהם, אם הם מחפשים מידע פנסיוני, וכיצד הם מסבירים את הסיבות להתנהגות הנמנעת. לצד סוגיות אלו, המשתתפים נשאלו שאלות מספר שבחנו את רמת האוריינות הפיננסית הנתפסת שלהם, ואם הם היו מוכנים לחסוך לפנסיה לו החיסכון לא היה חובה.

הדיון בהימנעות ממידע פנסיוני חושף תמונה מורכבת. מדבריהם של מרבית המשתתפים בקבוצות המיקוד, הן החרדים הן הערבים, עולה כי הם אינם מחזיקים בידע הנכון לצורך חיסכון פנסיוני וניהולו. מרביתם חשים כי החיסכון הפנסיוני אינו נגיש להם ורוחק מהם, מה

שגורר אדישות כלפיו. ממצאים אלו התכתבו עם התאוריות המציגות את ההימנעות ממידע פנסיוני (Golman et al., 2017; Wilson, 1999). אף שספרות המחקר הציגה את ההימנעות ממידע באופן אחיד, ללא הבחנה בין מגזרים, הרי בכל אחת מאוכלוסיות המחקר הסיבות להימנעות היו שונות לחלוטין. המשתתפים ציינו שאינם מחפשים מידע פנסיוני, ושאינם קוראים את המידע גם כאשר הוא נשלח אליהם בדוחות הפנסיה, ותלו את ההימנעות ב-4 סיבות מרכזיות: (1) חוסר הבנה של המידע; (2) חוסר נגישות של המידע; (3) חשש מקבלת החלטה שגויה; (4) רגשות שליליים.

ההסברים שהוצגו ב-3 הקבוצות היו שונים, וחידדו את פערי התרבות ביניהן. הממצא העיקרי שעלה במחקר הוא חוסר ניכר בהבנת המידע הפנסיוני. מרבית המשתתפים טענו כי אינם בקיאים אפילו במידע בסיסי, חוסר המונע מהם לגשת למידע הפנסיוני. הדבר מובן, מאחר שהם נמנעים באופן גורף מחיפוש מידע ומקריאתו, ולכן אינם יכולים להיות בקיאים בסוגיה. כדי לחזק את הממצאים המשתתפים נשאלו גם על האוריינות הפנסיונית הנתפסת, וכן שאלות אחדות, בסיסיות ביותר, על הפנסיה שלהם. הממצאים מראים כי רוב המשתתפים הציגו ידע בסיסי ביותר, וטענו כי אינם מכירים את הזכויות הפנסיוניות שלהם. נוסף על כך, הם הפגינו היכרות דלה ביותר עם חובת הביטוח הפנסיוני. ממצאים אלו מדאיגים, שכן מכיוון שהמשתתפים אינם מכירים את החוק הם אינם יכולים לעקוב אחר החיסכון שלהם ולדרוש את הזכויות הפנסיוניות שלהם. הדברים בולטים ביתר שאת בעת מעבר בין מקומות עבודה. במקרה זה החוק מטיל על העובד את האחריות להודיע למעסיק כי יש לו חיסכון פנסיוני ממקום עבודה קודם, כדי להמשיך בהפקדות ברציפות (3 חודשים ממועד תחילת העסקה, רטרואקטיבית מהיום הראשון). אחרת העובד יהיה זכאי להפקדות רק כעבור חצי שנה ולא מהיום הראשון). ממצאים אלו עולים בקנה אחד עם ממצאי הסקירה על אוריינות פיננסית, המעידה על קשר בין אוריינות פנסיונית לבין חיסכון פנסיוני (Adeabah, 2020; Landerrette & Martínez, 2013).

הממצאים במחקר זה עולים בקנה אחד עם הטענה התאורטית ולפיה חסמים שונים בקרב אוכלוסיות מיעוט שמרניות יביאו לכך שהסיבות להימנעות ממידע בקרב האוכלוסייה החרדית והאוכלוסייה הערבית יהיו שונות מהסיבות בקרב הציבור הכללי. מתשובותיהם של המשתתפים עולה כי בציבור הכללי נמנעים בכוונה תחילה מהמידע הפנסיוני בשל חששות מניהול לא תקין של הפנסיה ומקבלת החלטות שגויות. לפרטים בציבור הכללי יש גישה למידע; הם יודעים היכן לחפש אותו, אך עודף המידע ברשת מבלבל אותם, והם חוששים שאינם מבינים אותו נכון או שיקבלו החלטה לא נכונה, ולכן מעדיפים לא לקרוא מידע כלל. לעומת זאת, בקרב החרדים והערבים ההימנעות ממידע נובעת מחוסר נגישות של המידע הפנסיוני ומחוסר ידע בדבר מקורות החיפוש. לטענתם זו הסיבה העיקרית להימנעות, ולא החשש מחוסר הבנה או מקבלת החלטה שגויה. מכיוון שחרדים וערבים אינם חשופים למידע כמו הציבור הכללי לא ניתן להעריך את מידת החשש שלהם מפני חוסר הבנה וקבלת החלטה שגויה, ולמעשה אי אפשר לדעת איך היו מתנהגים לו המידע היה נגיש להם כמו לציבור

הכללי. מכאן עולה כי לא ברור אם הסיבה העיקרית היא להימנעות היא הבנת המידע הפנסיוני, ומשכך – שהפתרון הטוב ביותר הוא הדרכה מתאימה לכלל האוכלוסייה.

התמה האחרונה חשפה רגשות שליליים בקרב משתתפים מעטים יחסית. אותם משתתפים לא טענו במפורש כי הם חוששים מרגשות שליליים, אך כאשר תיארו את היחס שלהם לדוחות הפנסיה שהם מקבלים בכל חודש הם ציינו רגשות דוגמת אכזבה, תסכול ובזבוז זמן.

לבסוף נשאלו המשתתפים על הנכונות שלהם להגדיל את החיסכון הפנסיוני. מרביתם השיבו כי אינם מוכנים לכך, והסבירו כי אינם מוכנים להוסיף כסף לחיסכון פנסיוני שאינם מבינים בו דבר.

הממצאים שעלו ממחקר זה מלמדים גם על המורכבות והבעייתיות שבתהליך הטמעת האוריינות הפיננסית: מחד גיסא וכפי שנמצא במחקר, הפרטים מכל המגזרים אינם מחפשים מידע פנסיוני ואף נמנעים מהמידע המגיע לרשותם. מאידך גיסא הפרטים אינם מעוניינים להגדיל את החיסכון הפנסיוני בטענה כי אינם מבינים את התנאים הפנסיוניים, ולמעשה אינם בעלי אוריינות פיננסית מספקת כדי להבין את תנאי החיסכון הפנסיוני ולקבל החלטות.

ההימנעות ממידע קיימת אומנם בקרב כל מושאי המחקר, אך הסיבות להימנעות היו שונות בכל אוכלוסייה. הממצאים שעלו במחקר זה בדבר הסיבות להימנעות ממידע עשויים לשפוך אור על הדרכים להתוות מדיניות להנגשת מידע פנסיוני באופן שיהיה מותאם ונגיש לכל אוכלוסייה במדינה – לערבים, לחרדים ולציבור הכללי. הימנעות מכוונת בקרב חרדים וערבים טרם נבחנה עד כה, ויש בה משום חשיבות עליונה בשל גודלן של האוכלוסיות הללו והעלייה המהירה בשיעורן באוכלוסייה הכללית, ובייחוד בישראל, שכן תחזיות הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה קובעות כי הן עתידות להיות רוב במדינה.

המלצות למדיניות

ממצאי המחקר משקפים צורך מיידי בגיבוש מדיניות מותאמת תרבות לאוכלוסיות ייחודיות בהקשר של הנגשת המידע הפנסיוני. לאור האמור, ולאור העובדה שמרבית המשתתפים טענו כי הם מעוניינים לקבל הדרכה פנסיונית ממוקדת מהמדינה, אנו סבורים שיש להמליץ לקובעי המדיניות על שורה של צעדים להתמודדות עם סוגיית החיסכון הפנסיוני:

בשלב הראשון יש לבצע פעולות להנגשה של המידע באופן ברור, פשוט ואמין, קרי, לעבד מידע תמציתי ומוגדר מהממשלה שיפחית את החשש ממידע ואת החסם הראשוני מלגשת אליו. את המידע ניתן להעביר למועסקים דרך מקומות העבודה השונים במשק.

מן המחקר עולים הבדלים ניכרים בין ערוצי המידע של כל קבוצה. ראוי אפוא לבחון את ערוצי התקשורת ואת הכלים להנגשה של המידע הראשוני כדי להצליח להגיע לכל

האוכלוסייה על גווניה. ניתן לבחון אפשרות לשלוח בדואר לכלל התושבים חוברת מידע פשוטה וברורה המנגישה את המידע העיקרי בקצרה, ומזמינה את הציבור לתוכניות הכשרה ממוקדות בנושא האוכלוסייה החיסכון לפנסיה וניהולו.

מומלץ לעצב ולתכנן עבור הציבור הרחב תוכניות הכשרה מגוונות, לרבות מקוונות בזום, וכן תוכניות פנים אל פנים במרכזי הכוון מוכרים בציבור החרדי והערבי.

מגבלות המחקר

למחקר זה 2 מגבלות מרכזיות. ראשית, המחקר התקיים בקבוצות מיקוד, ולא בראיונות אישיים. המשתתפים חולקו לקבוצות המיקוד באופן מדויק, בהתאם למאפייניהם, כדי ליצור דינמיקה קבוצתית ולעודד את הרחבת השיח בסוגיות הנדונות. למרות זאת, ייתכן שבנושאים מסוימים הבחירה בדיון בקבוצה עלולה לגרום לחלק מחבריה להימנע מלהביע את דעתם, במיוחד בנושא רגיש כמו חיסכון פנסיוני, ובמיוחד בקבוצות "סגורות" של ערבים וחרדים. בקבוצות אלה החשש של הפרט מהאופן שבו ייתפסו דבריו, והמחשבה מה הוא אמור לומר מול חבריו לקבוצה, הוא משמעותי.

שנית, המחקר הוא מחקר איכותני, שחשף את קולות המשתתפים ונתן לחוקרים יכולות לעמוד על סוגיות שבמחקר כמותי קשה להגיע אליהן. עם זאת, הוא אינו יכול לשרטט תמונה רחבה של התופעה ולבחון קשרים בין קבוצות.

כיווני מחקר עתידיים

לאור הממצאים והמגבלות שתוארו לעיל, אנו מציעים להרחיב את הבחינה של התופעה במחקרים נוספים, ולהעמיק בבחינת עמדתם של המשתתפים מכל האוכלוסיות. ראשית, אנו מציעים לערוך מחקר איכותני מקיף יותר שיכלול משתתפים רבים יותר ויבחן את התופעה באמצעות ראיונות אישיים, בניסיון לזהות דעות שלא נמצאו בקבוצות המיקוד.

שנית, אנו ממליצים להרחיב את המחקר למחקר כמותי. כוונתנו להפצת שאלונים שיתבססו על ממצאי המחקר הנוכחי, ויוכלו להרחיב ולבסס את ההבנה בדבר הימנעות ממידע בהקשר של המגמות והנושאים שעלו במחקר זה.

שלישית, אנו ממליצים לבצע מערך מחקר ניסויי לכל אוכלוסיות המחקר, כדי לבחון את ההשפעה שיש להנגשת מידע ברור ופשוט לכלל האוכלוסיות בהתאם לערוצי המידע של הקהילות, על דעותיהם של המשתתפים.

מקורות

חדאד חאגי-יחיא, נ', ח'לאילה, מ' ורודניצקי, א' (2022). **שנתון החברה הערבית**. המרכז הישראלי לדמוקרטיה.

כהנר, ל' ומלאך, ג' (2023). **שנתון החברה החרדית**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. (2022). **הודעה לתקשורת: פערים בין יהודים לערבים 2021–2020: נתונים מתוך דוח פני החברה מס' 14**.

מלאך, ג', כהנר, ל' ובכר, י' (2022). **שנתון החברה החרדית**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

מאיר, ע', מוגרמן, י' ושדה, א' (2017). אוריינות פיננסית לפרישה. **הרבעון לכלכלה**, 61(3–4), 23–42.

Adeabah, D. (2020). Pension literacy and retirement planning in an emerging economy. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3551916>

Aiello, D., Bernstein, A., Kargar, M., Lewis, R., & Schwert, M. (2021). *The economic burden of pension shortfalls: Evidence from house prices* (No. w29405). National Bureau of Economic Research. https://www.nber.org/system/files/working_papers/w29405/revisions/w29405.revo.pdf

Alevy, J. E., Haigh, M. S., & List, J. A. (2007). Information cascades: Evidence from a field experiment with financial market professionals. *The Journal of Finance*, 62(1), 151–180. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.2007.01204.x>

Arditi, E., Yechiam, E., & Zahavi, G. (2015). Association between stock market gains and losses and Google searches. *PloS one*, 10(10), e0141354. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0141354>

Atkinson, R., & Flint, J. (2001). Accessing hidden and hard-to-reach populations: Snowball research strategies. *Social Research Update*, 33(1), 1–4.

Balasuriya, J., & Yang, Y. (2019). The role of personality traits in pension decisions: Findings and policy recommendations. *Applied Economics*, 51(27), 2901–2920. <https://doi.org/10.1080/00036846.2018.1563670>

Barrett, A., Mosca, I., & Whelan, B. (2013). *(Lack of) pension knowledge*. IZA Discussion Papers, No. 7596. Institute of Labor Economics (IZA).

- Bawden, D., & Robinson, L. (2009). The dark side of information: Overload, anxiety and other paradoxes and pathologies. *Journal of Information Science*, 35(2), 180–191. <https://doi.org/10.1177/0165551508095781>
- Benartzi, S., & Thaler, R. H. (2007). Heuristics and biases in retirement savings behavior. *Journal of Economic Perspectives*, 21(3), 81–104. [DOI:10.1257/jep.21.3.81](https://doi.org/10.1257/jep.21.3.81)
- Benish, A., Haber, H., & Eliahou, R. (2017). The regulatory welfare state in pension markets: Mitigating high charges for low-income savers in the United Kingdom and Israel. *Journal of Social Policy*, 46(2), 313–330. <https://doi.org/10.1017/S0047279416000593>
- Beshears, J., Choi, J. J., Laibson, D., Madrian, B. C., & Milkman, K. L. (2015). The effect of providing peer information on retirement savings decisions. *The Journal of Finance*, 70(3), 1161–1201. <https://doi.org/10.1111/jofi.12258>
- Biggs, A. G. (2019). How hard should we push the poor to save for retirement? *The Journal of Retirement*, 6(4), 20–29. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3001397>
- Blundell, R., Meghir, C., & Smith, S. (2002). Pension incentives and the pattern of early retirement. *The Economic Journal*, 112(478), C153–C170. <https://doi.org/10.1111/1468-0297.00031>
- Byrne, A., Blake, D., Cairns, A., & Dowd, K. (2007). Default funds in UK defined-contribution plans (corrected). *Financial Analysts Journal*, 63(4), 40–51. <https://doi.org/10.2469/faj.v63.n4.4748>
- Case, K. E., Quigley, J. M., & Shiller, R. J. (2005). Comparing wealth effects: The stock market versus the housing market. *Advances in Macroeconomics*, 5(1), 1235. <http://dx.doi.org/10.2202/1534-6013.1235>
- Chan, S., & Stevens, A. H. (2004). Do changes in pension incentives affect retirement? A longitudinal study of subjective retirement expectations. *Journal of Public Economics*, 88(7–8), 1307–1333. [https://doi.org/10.1016/S0047-2727\(02\)00223-2](https://doi.org/10.1016/S0047-2727(02)00223-2)
- Chan, S., & Stevens, A. H. (2008). What you don't know can't help you: Pension knowledge and retirement decision-making. *The Review of Economics and Statistics*, 90(2), 253–266. <https://doi.org/10.1162/rest.90.2.253>
- Dahan, M., Kogut, T., & Shalem, M. (2009). *Do economic policymakers practice what they preach? The case of pension decisions*. CESifo Working Paper Series, No. 2783.

- Duan, N., Bhaumik, D. K., Palinkas, L. A., & Hoagwood, K. (2015). Optimal design and purposeful sampling: Complementary methodologies for implementation research. *Administration and Policy in Mental Health and Mental Health Services Research*, 42, 524–532.
<https://doi.org/10.1007/s10488-014-0596-7>
- Duque, D., Morton, D. P., & Pagnoncelli, B. K. (2021). How good are default investment policies in defined contribution pension plans? *Journal of Pension Economics & Finance*, 20(2), 252–272.
<http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3471428>
- Dushi, I., & Honig, M. (2015). How much do respondents in the health and retirement study know about their contributions to tax-deferred contribution plans? A cross-cohort comparison. *Journal of Pension Economics & Finance*, 14(3), 203–239.
- Eberhardt, W., Brüggem, E., Post, T., & Hoet, C. (2019). *The retirement belief model: Understanding the search for pension information*.
<https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3205085>
- Eliasz, K., & Schotter, A. (2010). Paying for confidence: An experimental study of the demand for non-instrumental information. *Games and Economic Behavior*, 70(2), 304–324. <https://doi.org/10.1016/j.geb.2010.01.006>
- Engel, C., & Hertwig, R. (2020). Deliberate ignorance: Present and future. In *Deliberate ignorance: Choosing not to know* (pp. 317–332). MIT Press.
- Engels, B., Geyer, J., & Haan, P. (2017). Pension incentives and early retirement. *Labour Economics*, 47, 216–231.
<https://doi.org/10.1016/j.labeco.2017.05.006>
- Etikan, I., Alkassim, R., & Abubakar, S. (2016a). Comparison of snowball sampling and sequential sampling technique. *Biometrics and Biostatistics International Journal*, 3(1), 6–7.
<https://doi.org/10.15406/bbij.2016.03.00055>
- Etikan, I., Musa, S. A., & Alkassim, R. S. (2016b). Comparison of convenience sampling and purposive sampling. *American Journal of Theoretical and Applied Statistics*, 5(1), 1–4. <https://doi.org/10.11648/j.ajtas.20160501.11>
- Fornero, E., & Lo Prete, A. (2023). Financial education: From better personal finance to improved citizenship. *Journal of Financial Literacy and Wellbeing*, 1(1), 12–27. <https://dx.doi.org/10.1017/flw.2023.7>

- Galai, D., & Sade, O. (2003, July). *The "Ostrich effect" and the relationship between the liquidity and the yields of financial assets*. SSRN working paper. <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.431180>
- Gavious, I., Kalagy, T., Malul, S., & Yosef, R. (2022). A reform in tax benefits for the Israeli pension market. *Israel Economic Review*, 20(1), 51–93.
- Ghafoori, E., Ip, E., & Kabátek, J. (2021). The impacts of a large-scale financial education intervention on retirement saving behaviors and portfolio allocation: Evidence from pension fund data. *Journal of Banking & Finance*, 130, 106195. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2021.106195>
- Golan, O., & Fehl, E. (2020). Legitimizing academic knowledge in religious bounded communities: Jewish ultra-orthodox students in Israeli higher education. *International Journal of Educational Research*, 102, 101609. <https://doi.org/10.1016/j.ijer.2020.101609>
- Golman, R., Haggmann, D., & Loewenstein, G. (2017). Information avoidance. *Journal of Economic Literature*, 55(1), 96–135. DOI: 10.1257/jel.20151245
- Golman, R., Loewenstein, G., Molnar, A., & Saccardo, S. (2022). The demand for, and avoidance of, information. *Management Science*, 68(9), 6454–6476. <https://doi.org/10.1287/mnsc.2021.4244>
- Gustman, A. L., Steinmeier, T. L., & Tabatabai, N. (2012). Financial knowledge and financial literacy at the household level. *American Economic Review*, 102(3), 309–313. <http://dx.doi.org/10.1257/aer.102.3.309>
- Hartman, T., & Zicherman, C. (2019). Higher education for Haredim in Israel. *Journal of Law and Religion*, 34(3), 273–283. <https://doi.org/10.1017/jlr.2019.37>
- Hedesström, T. M., Svedsäter, H., & Gärling, T. (2007). Determinants of the use of heuristic choice rules in the Swedish premium pension scheme: An internet-based survey. *Journal of Economic Psychology*, 28(1), 113–126. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1016/j.joep.2006.04.002>
- Herrador-Alcaide, T. C., Hernández-Solís, M., & Topa, G. (2021). A model for personal financial planning towards retirement. *Journal of Business Economics and Management*, 22(2), 482–502. <https://doi.org/10.3846/jbem.2020.13978>
- Hershfield, H. E., Goldstein, D. G., Sharpe, W. F., Fox, J., Yeykelis, L., Carstensen, L. L., & Bailenson, J. N. (2011). Increasing saving behavior through age-

- progressed renderings of the future self. *Journal of Marketing Research*, 48(SPL), S23–S37. <https://doi.org/10.1509/jmkr.48.SPL.S23>
- Hertwig, R., & Engel, C. (2016). Homo ignorans: Deliberately choosing not to know. *Perspectives on Psychological Science*, 11(3), 359–372. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1177/1745691616635594>
- Himma, K. E. (2007). The concept of information overload: A preliminary step in understanding the nature of a harmful information-related condition. *Ethics and Information Technology*, 9, 259–272. <http://dx.doi.org/10.1007/s10676-007-9140-8>
- Hirshleifer, D., Lim, S. S., & Teoh, S. H. (2009). Driven to distraction: Extraneous events and underreaction to earnings news. *The Journal of Finance*, 64(5), 2289–2325. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.2009.01501.x>
- Howell, J. L., & Shepperd, J. A. (2016). Establishing an information avoidance scale. *Psychological Assessment*, 28(12), 1695. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/pas0000315>
- Huberman, A. M., & Miles, M. B. (2002). *The qualitative researcher's companion*. Sage.
- Huston, S. J. (2010). Measuring financial literacy. *Journal of Consumer Affairs*, 44(2), 296–316. <https://doi.org/10.1111/j.1745-6606.2010.01170.x>
- Infe, O.E.C.D. (2011). *Measuring financial literacy: Core questionnaire in measuring financial literacy: Questionnaire and guidance notes for conducting an internationally comparable survey of financial literacy*.
- Ivanov, A. (2021). Optimal pension plan default policies when employees are biased. *Journal of Public Economic Theory*, 23(3), 583–596. <https://doi.org/10.1111/jpet.12493>
- Kalagy, T., Abu-Kaf, S., & Braun-Lewensohn, O. (2022). Ultra-Orthodox women in the job market: What helps them to become healthy and satisfied? *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(13), 8092. <https://doi.org/10.3390%2Fijerph19138092>
- Katzir, S., & Perry-Hazan, L. (2019). Legitimizing public schooling and innovative education policies in strict religious communities: The story of the new Haredi public education stream in Israel. *Journal of Education Policy*, 34(2), 215–241. <https://doi.org/10.1080/02680939.2018.1438671>

- Kogut, T., & Dahan, M. (2012). Do you look forward to retirement? Motivational biases in pension decisions. *Judgment and Decision Making*, 7(3), 282–291. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1017/S1930297500002254>
- Krusell, P., & Smith, A. A. (2003). Consumption-savings decisions with quasi-geometric discounting. *Econometrica*, 71(1), 365–375.
- Kvale, S., & Brinkmann, S. (2009). *Interviews: Learning the craft of qualitative research interviewing*. Sage.
- Landerretche, O. M., & Martínez, C. (2013). Voluntary savings, financial behavior, and pension finance literacy: Evidence from Chile. *Journal of Pension Economics & Finance*, 12(3), 251–297. <https://doi.org/10.1017/S1474747212000340>
- Lewis, S., & Messy, F. A. (2012). *Financial education, savings and investments: An overview*. OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions.
- Liang, H., & Xue, Y. (2009). Avoidance of information technology threats: A theoretical perspective. *MIS Quarterly*, 33(1), 71–90. <https://doi.org/10.2307/20650279>
- Loewenstein, G. (1994). The psychology of curiosity: A review and reinterpretation. *Psychological Bulletin*, 116(1), 75. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0033-2909.116.1.75>
- Lusardi, A. (2008). *Household saving behavior: The role of financial literacy, information, and financial education programs* (No. w13824). National Bureau of Economic Research. [doi 10.3386/w13824](https://doi.org/10.3386/w13824)
- Lusardi, A., & Mitchell, O. S. (2007). Financial literacy and retirement preparedness: Evidence and implications for financial education: The problems are serious, and remedies are not simple. *Business Economics*, 42, 35–44. [DOI:10.2139/ssrn.957796](https://doi.org/10.2139/ssrn.957796)
- Lusardi, A., & Mitchell, O. S. (2009). *How ordinary consumers make complex economic decisions: Financial literacy and retirement readiness*. NBER Working Paper n. 15350. <https://doi.org/10.1142/S2010139217500082>
- Lusardi, A., & Mitchell, O. S. (2014). The economic importance of financial literacy: Theory and evidence. *Journal of Economic Literature*, 52(1), 5–44. <http://dx.doi.org/10.1257/jel.52.1.5>

- Madrian, B. C., & Shea, D. F. (2001). The power of suggestion: Inertia in 401 (k) participation and savings behavior. *The Quarterly Journal of Economics*, 116(4), 1149–1187. <https://doi.org/10.1162/003355301753265543>
- Manheim, L. (2014, December). Information non-seeking behaviour. In *Proceedings of ISIC: The information behaviour conference* (Part 1, pp. 153–159).
- Mavlutova, I., Titova, S., & Fomins, A. (2016). Pension system in changing economic environment: Case of Latvia. *Procedia Economics and Finance*, 39, 219–228. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(16\)30316-1](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(16)30316-1)
- Meerza, S. I. A., Brooks, K. R., Gustafson, C. R., & Yiannaka, A. (2021). Information avoidance behavior: Does ignorance keep us uninformed about antimicrobial resistance? *Food Policy*, 102, 102067. <https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2021.102067>
- Melinat, P., Kreuzkam, T., & Stamer, D. (2014). Information overload: A systematic literature review. In *Perspectives in Business Informatics Research: 13th International Conference, BIR 2014, Lund, Sweden, September 22–24, 2014. Proceedings 13* (pp. 72–86). International Publishing. <http://dx.doi.org/10.13140/2.1.4293.7606>
- Merton, R. C. (2014). The crisis in retirement planning. *Harvard Business Review*, 92(7–8), 43–50.
- Millar, M., & Devonish, D. (2009). Attitudes, savings choices, level of knowledge and investment preferences of employees toward pensions and retirement planning: Survey evidence from Barbados. *Pensions: An International Journal*, 14(4), 299–317. <https://doi.org/10.1057/pm.2009.17>
- Miller, S. M. (1987). Monitoring and blunting: validation of a questionnaire to assess styles of information seeking under threat. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(2), 345–353. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.52.2.345>
- Narayan, B., Case, D. O., & Edwards, S. L. (2011). The role of information avoidance in everyday-life information behaviors. *Proceedings of the American Society for Information Science and Technology*, 48(1), 1–9. <https://doi.org/10.1002/meet.2011.14504801085>
- OECD. (2016). *OECD core principles of private pension regulation*. OECD.

- Oggero, N., Figari, F., Fornero, E., & Rossi, M. (2023). Support for pension reforms: What is the role of financial literacy and pension knowledge? *Journal of Accounting and Public Policy*, 42(4), 107096. <https://doi.org/10.1016/j.jaccpubpol.2023.107096>
- Powdthavee, N., & Riyanto, Y. E. (2015). Would you pay for transparently useless advice? A test of boundaries of beliefs in the folly of predictions. *Review of Economics and Statistics*, 97(2), 257–272. https://doi.org/10.1162/REST_a_00453
- Remund, D. L. (2010). Financial literacy explicated: The case for a clearer definition in an increasingly complex economy. *Journal of Consumer Affairs*, 44(2), 276–295. <https://doi.org/10.1111/j.1745-6606.2010.01169.x>
- Rubinstein-Levi, R., & Kedar-Levy, H. (2019). The effect of attitudes regarding retirement on pension savings. *Review of Economics and Finance*, 15(1), 1–13.
- Sairanen, A., & Savolainen, R. (2010). Avoiding health information in the context of uncertainty management. *Health Informatics Journal*, 15(4), 295–309.
- Servon, L. J., & Kaestner, R. (2008). Consumer financial literacy and the impact of online banking on the financial behavior of lower-income bank customers. *Journal of Consumer Affairs*, 42(2), 271–305. <https://doi.org/10.1111/j.1745-6606.2008.00108.x>
- Steinberg, N., & Porath, Y. (2013). Chasing their tails: Inflow momentum and yield chasing among provident fund investors in Israel. *Israel Economic Review*, 10(2), 71–106. <https://ssrn.com/abstract=2271114>
- Sutcliffe, A. G., Ennis, M., & Watkinson, S. J. (2000). Empirical studies of end-user information searching. *Journal of the American Society for Information Science*, 51(13), 1211–1231. [https://doi.org/10.1002/1097-4571\(2000\)9999:9999%3C::AID-ASI1033%3E3.0.CO;2-5](https://doi.org/10.1002/1097-4571(2000)9999:9999%3C::AID-ASI1033%3E3.0.CO;2-5)
- Sweeny, K., Melnyk, D., Miller, W., & Shepperd, J. A. (2010). Information avoidance: Who, what, when, and why. *Review of General Psychology*, 14(4), 340–353. <https://doi.org/10.1037/a0021288>
- Sweeny, K., & Miller, W. (2012). Predictors of information avoidance: When does ignorance seem most blissful? *Self and Identity*, 11(2), 185–201. <https://doi.org/10.1080/15298868.2010.520902>

- Taylor, B. R. (2020). The psychological foundations of rational ignorance: Biased heuristics and decision costs. *Constitutional Political Economy*, 31(1), 70–88. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3443280>
- U.S. Financial Literacy and Education Commission, 2007.
- Van Rooij, M., Lusardi, A., & Alessie, R. (2011). Financial literacy and stock market participation. *Journal of Financial Economics*, 101(2), 449–472. <https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2011.03.006>
- Watters, J. K., & Biernacki, P. (1989). Targeted sampling: Options for the study of hidden populations. *Social Problems*, 36(4), 416–430. <https://doi.org/10.1525/sp.1989.36.4.03a00070>
- Wilson, T. D. (1981). On user studies and information needs. *Journal of Documentation*, 37(1), 3–15. <https://doi.org/10.1108/ebo26702>
- Wilson, T. D. (1999). Models in information behaviour research. *Journal of Documentation*, 55(3), 249–270. <https://doi.org/10.1108/EUM0000000007145>
- Withanage, S. P., Gunaratne, L. H. P., & Ariyaratne, A. R. (2005). An alternative premium payment method to finance the farmers' pension and social security benefit scheme. *Sri Lankan Journal of Agricultural Economics*, 7, 1–18. DOI: [10.22004/ag.econ.205956](https://doi.org/10.22004/ag.econ.205956)
- Worthington, A. C. (2008). Knowledge and perceptions of superannuation in Australia. *Journal of Consumer Policy*, 31(3), 349–368. <https://doi.org/10.1007/s10603-008-9069-2>